

A.GERGELY ANDRÁS

A SUHANÁS, SODRÁS, TÜNDÖKLÉS ANTROPOLÓGIÁJA

/Természet és művészet a vizualitásban/

*„A kérdés az, hogy mit tudunk – egy antropológus szemével –
a természet és az ember (képzelt) viszonyáról,
e viszony performatív kifejeződéseiről.*

*A kiállítás nemzetközi, Új-Zélandtól Kanadáig
sokféle embertől, még mindig sokféle kultúrából” /Keserü Katalin 2016/*

Természet... Megszoktuk, megszenvedtük, elviseljük. Avagy féltjük, bánjuk és bántjuk gondatlanul azt a „szövetséget”, íratlan egyezséget, amelyet egyoldalúan kötöttünk a természettel, a mindenkori környezettel, élettereinkkel, élőhelyeinkkel. Ők vannak többségben, mi pedig kisebbségben, de mégis mi akarunk túlerőbe kerülni. Változik olykor mindez, de nem előnyünkre. Ha túlerőbe jutunk is néha, „azért a víz az úr...!”.

Melyik a súlyosabb (gond vagy öröm), s melyik az érvényes (maradandó, alkalmazkodó, túlélő, vagy kiszolgáltatott) énünk, ha a természeti világról van szó? Kultúrák, emberek, társadalmak a megmondható, megoldói és elszenvedői, vagy csupán néhány érzékeny széplélek a mindenkori fölhánytorgatója annak, ami a régi – „volt” és maradt, vagy változott és hitványabb lett? Ki lett alárendelt és ki túlélni kénytelen az életvilágok elfeledett egységét, a lét talán még lehetséges narratíváit? Kell-e félnünk, megijednünk, szűkölnünk – vagy elég, ha moralizálunk mindezen...? S ha már megrémültünk kellőképpen, kiállítjuk legalább a gesztusainkat, szimbólumainkat, hogy talán a Nagy Teremtő majd elfogadja esetleg, engesztelésül regisztrálja, mit tettünk önmagunk körül. Győztünk, legyőztünk, gyarmattá tettünk, mindent, amit csak lehetett, s azon túl is. Majd hogy tisztább legyen lelki bánatunk, még nevet is adunk neki, jogot formálunk, ökológiává és lelkiismeretivé varázsoljuk a tündöklést, mellyel közelíteni próbáljuk. Természetművészet, ökológiai lábnyom, vagyimi... Rituális kezdemények, szertartásos fohászok, kísérleti varázslatok... Elbecézzük kultúrának, antropomorfizálásnak, mítosznak, öntudatára ébredt civilizációs kihívásnak, társadalmi szerződésnek, utópiának, vakreménynek. Lelkünk rajta, egész ágazat lesz belőle, önálló és performatív látványosság a műtörténelemben. Hazaértünk. Így vagyunk itthon. És tépelődő többségben, riadt emberségben.

A Múcsarnokban megrendezett „ÁGAK” kiállítás kilenc termében a tárgyak, lények, létmódok, üzenetek, sugallatok, formák és műalkotások közegében gondolkodhatunk el mindezekben. Egész vaskos katalógus, alap-tanulmányokkal és kiegészítő szöveganyaggal, műtárgy-reprodukciókkal és a legkülönb narratívákkal szolgálja e kérdések lehetséges megválaszolását. Avagy inkább válaszkényszereit, ellentmondásait, perspektíváit, a súlyosan felelős emberiség egyik-másik ígéretes reflexióját mindarra, amit maguk a műtárgyak és performanszok, filmek és fotók, színek és drámák, ábrázolatok és kihívások, alkotók és környezetformálók e nagyívű tömege jelenít meg. A kiállításhoz tartozó művészetelméleti, kultúra- vagy természettörténeti áttekintések nem napilap-műfajú megközelítést igényelnek, ezért a forrásként szolgáló szövegekből ide csak annyit emelek át, ami ahhoz a tájékozódáshoz kell, amit a kiállítás elé, vagy a helyszínen érdemes begyűjteni...

Ágak – és bogak is

A tárlat „kínálata” a felelősség dilemmája is. Erről ekként szól a lakonikus bemutatás:

A TERMÉSZET, MŰVÉSZET, KULTÚRÁK, EMBEREK – A VILÁG – ELFELEDETT EGYSÉGE

Kortárs művek a természetből a világ minden tájáról. A művek inspirálója és kerete a természet, a földön – és földben –

létező élet, a folytonos kapcsolat ember és környezete között.

A művészet határai időnként, szükségszerűen, elmosódnak. Bármennyire is ősi jelenség a természetművészet (lásd például: Stonehenge), a kultúra vélt önállósulásával saját nevet kap, mint a képzőművészet egyik nagy ága, és mint ilyen, összefügg az alkotást önmagában hordozó test- és környezetművészettel, miközben nyitott más gondolatok felé is. A filozófia, a tudományok nézőpontjai találkoznak benne a kultúrák és a környezet problémáival. Figyelmeztetve, hogy hyper-technológiákkal áthatott korunkban is alapvetően a természet és az ökoszisztéma részei vagyunk.

A kiállításon a nyugati mellett a kevésbé ismert dél-amerikai, közép-keleti, ázsiai, ausztráliai és közép-európai művészek állítanak ki együtt, sokan közülük itt, Budapesten hozzák létre műüket. A kilenc termét kitöltő tárlat több egységre tagolódik. A „**Kis gesztusok**” című termekben a nemzetközi és a magyar kortárs természetművészet alkotásait mutatjuk be, a „**Természetszövetség**” a magyar előzményekre tekint vissza; míg „**Öko-avantgárd**” a címe annak az iráni anyagnak, amely a művészet és az élő környezet mai kapcsolatával sajátos módokon foglalkozik. Vendégeink közül nem egy világszerte ismert, a belga Bob Verschueren vagy a német Nils-Udo mára klasszikussá vált természetművészetét a magyar közönség is ismeri a Múcsarnok korábbi kiállításairól.

A természet a természetművészet révén csak ideig-óráig gazdagodik (a „túlnépesedéstől” ezért nem kell tartani), a művek elenyésznek benne, igaz, közben születnek újabbak és újabbak a régiek helyébe. Meghozza-e a természettel való foglalkozás azt az életbizalmat, mely elfogadja a mulandóságot és az ebben rejlő végtelenséget? A természetet egyetemességében tekintve képesek vagyunk-e felszámolni a kizsákmányolását? Vagy megismételni egy patakpartdíszítést? Az elfeledett rítusok, a természet archeológiáját gyakorló vagy természetvizsgáló tudományok és a humaniorák széles köre szerint igen, hiszen a természet is ezt teszi.

A Múcsarnok falain kívül ugyan, de a kiállítás szerves részét képezi a Gödöllői Iparművészeti Műhely kertjében látható több természetmű is, valamint a nádasdladányi Nádasdy-kastély parkjában található Növekvő hajó című munka Alois Lindenbauertől.

A kiállítás kurátorai: John K. Grande (Kanada-Románia), Keserü Katalin és Mahmoud Maktabi (Irán). Kiállításunk és a sokszerzős, igényes katalógus erről, a természet, a művészet, a kultúrák, az emberek és a világ mindennapjainkban elfeledett egységéről szól. /Forráshely: <http://www.mucsarnok.hu/kiallitasok/kiallitasok.php?mid=H1628m-2V9aQDaA> /

A kérdéskörök tehát „a kultúra vélt önállósodása” révén a természetművészet ideáig vezető problematikáiba, ágazataiba, korszakaiba vezetnek. Mint azt Keserü Katalin röviden összefoglalta a „természetművészet” terítékre rakható „kis gesztusairól” a mottóként idézett két mondatban.¹

Hogy mindez „kis gesztusok”, ökológiai felelősségvállalás, természetközelség vágya vagy épp új társadalmi szerződés mentén bonyolódik le, arról legalább annyi történeti előkép, aktuális teória, megoszló vélemény van, mint aggály... Az aggályos vélemény, némi kultúratörténeti háttérrel, saját összegzésemben az alábbi megfontolásokból áll.

Természetművészet, utópia és mítosz határán²

Nehezen összegezhető antropológiai és kultúratörténeti vetület lenne az ember és a természet kapcsolatrendjéről, ennek változásairól, gondolkodástörténeti korszakairól, ha rögtön nem azzal kezdjük, amit az európai felvilágosodás és a civilizációs gondolatmenetek a vadság, a barbárság és a fejlődés későbbi fázisaiban a természet kizsákmányolására, ügyes „megcsapolására” és leigázására merészen vállalkozó, harsányan ön-

¹ A kiállítás kurátorai: John K. Grande (Kanada-Románia), Keserü Katalin (Magyarország) és Mahmoud Maktabi (Irán).

² Írásom a Múcsarnokban 2016. július 26.-án nyílt ÁGAK – Kis gesztusok / Természetszövetség / Öko-avantgárd című kiállítás katalógusához készült bevezető szöveg jócskán bővített, átírt változata. A kiállítás október 16.-ig tart nyitva.

kiteljesítő ideológiákban rögzített. Kezdve rögtön ott, hogy miben is áll a „természet” fogalma, honnan indul és hol ér véget...? Természet-e még, ha egy óriás-folyó mozgásirányát megváltoztatják, ha egy vulkánkitörés kihat egy város népességére, ha egy földrengésben százak vagy tízezrek hálnak meg, ha befolyásolni tudjuk a légköri viszonyokat vagy a vírusok földrészeken áthúzódó terjedését...? Vagy csupán az a természet jelképes határa, ha a kutyát a fotelba zárjuk, s nem a kertünkben szabadon zabrál? Vagy csak az, ha fény derül rá, hogy minden tettünkkel befolyást gyakorlunk a természetre, s önkorlátozással ennek csökkentésére kell törekednünk immár...? Természet-e még, ha tiltjuk a bálnavadászatot, meghirdetjük a cápavadászatot, vagy lakóterünkbe vonzzuk a medvéket, akiknek életterét mi magunk korlátoztuk a havasokban, s magyar egyedeiből újratelepítjük a vidrákat Hollandiában, mert ott az autók eltaposták őket...?

Lehet erről a „fejlődés”, az evolúciós folyamat célszerű, szükségszerű, programozható vagy kontrollálhatatlanná vált verzióiról értekező természettudományok vagy társadalomfelfogások nevében agyalni, s lehet a táji ökológiai harmóniák tervezésének felelősségével is beszélni. Lehet a művészetek körébe vonni a japán díszkereteket vagy a buddhista kavics-építmények tiszteletét, s lehet ugyanakkor földöntúli lényektől rettegni, vagy éppen föl-(és el)ismerni vélni az állatok jogait, a növények fájdalom-küszöbét vagy a totemek, antro-

pomorfizált lények „lelkiségét”... A civilizatorikus eredményeket, az ember természet fölötti sikerét „civilizációnak” minősítő Rousseau idején még részben megvolt a „fejlődés” víziója és respektusa, az akkori tudás-magaslatokról széttekintve ez eredményesnek és elismerésre méltónak is tűnt, hiszen a 18. században már nem kell kőbaltával járni, vagy nem mindig kell végrendeletet írni, mikor az ember útra kel a Louvre palotájától a versailles-i királyi udvar felé, s egykönnyen ott pusztulhat az erdőkben. Ugyanakkor „a vadember” még Voltaire tollán is többlet-intelligenciát hordoz vendéglátói, a nemes uracsok világnézetéhez képest, hisz természetismeretén túl tűzgyújtással, kenu-építéssel, főzéssel vagy morális viselkedési mintázatával is magasan veri a köznemesi vagy sznob felkapaszkodottságot. Egyebek közt azért is, mert a természet ismerete, a dolgok „lelkiségének” és az állatszellemeinek tisztelete nem csupán a horda- vagy törzsi társadalmakban volt (és van) jelen, hanem az antik kultúrákban, vagy akár a modern vadásztársasági szokásnormákban is. A növények, hegyek, folyók, állatok szellemei jobbra megszemélyesítettek a legtöbb kultúrában, de megnevezésük nélkül is a vadász tiszteletére tartanak igényt (pl. egyes állatok vadászatának tilalma, az animizmus, a totemizmus is sok esetben erre a nézetre vezethető vissza). Az állatszellemei Délkelet-Ázsia, Afrika és Észak-Amerika számos őslakos népének hitvilágában meghatározó módon jelen

vannak, az animizmustól eltérően (amely meghatározott lelket jelent) feltételezi, hogy „minden ugyanúgy él, mint az ember”, sőt nemcsak lelke van, hanem birtokosa is saját énjének és életterének, mely kifejezi a természetes létét. Ezt a régész, antropológus, filozófus Robert Ranulph Marett „pre-animizmusnak” nevezte el (1909), amiben nem a régebbi, „legősibb” volta meghatározó, hanem a lélekkel összefüggő tartalma, mely pl. az Északnyugat-Amerikai eszkimóknál külön elnevezésekben is tartalmat kap, ugyanis emberhez hasonló élő lényeknek vélik e szellemeket, s hiszik, hogy állatként csupán az emberek szemei előtt jelennek meg. Az antropológus Edward Burnett Tylor szerint a vallás, „mint szellemi lényekbe vetett hit”, esetenként állatok alakját ölti, de nem szimbolikus vagy asszociatív értelemben, hanem a lények és a képzet elválaszthatatlan egysége és láthatatlan hatalmak működésének összehatása értelmében. Viszont a magunk logikájával méricskélte „primitív gondolkodás” olyan értelemadási és intellektus-összehasonlítási tévképzetté állt össze, amely az Európán kívüli társadalmak „civilizálatlanságát” kívánja összevetni a fehér ember fensőbbiségével. Éppen ellenkezőleg, mint az antropológiai gondolkodás teszi... Boglár Lajos brazil kutatásában is talál példát az állatszellemekre vagy állatvédő erdei szellemekre (tchividjá), akik a vadászatok alkalmával az „állatokat adják”, illetőleg emberekre, akik az állatok tulajdonságait, szellemét testesítik meg. „Az állatok ura a vadásznépeknél az elejteni kívánt vadak isteni védőszelleme és a vadász-szerencse adományozója” (Boglár 2005).³

A természet megigézése és leigázása mint civilizatorikus program valamiféle „jó utópia” alakjában mutatja meg, hogy Föld átlátható univerzuma a természet és tulajdon „felvilágosult” arculataként kezelhető: Rousseau számára ez jó utópia, emberi nagyság erkölcsökben, „még romlatlan állapotokban” meglelhető képze. Ez hevítette, mikor *az emberek közötti egyenlőtlenség* eredetéről, alapjairól és természeti örökségéről akkortájt /1755/ vizionálható és idealizált állapotok vitája uralta el a filozófusok eszmevilágát... Rousseau a *társadalmi szerződés* esélyeiről /1762/ elmélkedve és az akkori „fejlett társadalomban” a civilizatorikus előnyöktől akár önként szabadulva is kimondja: a „természeti ember” ősi közösségek egyede, ekképpen pedig szabad és egyenlő, s mégannyira az, ha leszámol a munka, az önzés, a felhalmozás és a magántulajdon béklyójával..., az alapvető életösztön révén pedig a szépre-jóra alkalmasság intézményei (például morál, partnerség, együttműködés, megértés) segíthetik, míg az egyenlőtlenség önkényuralma nem nehezkedik rá végképp... A harmonikus „természeti állapot” föltevésével (ahol sze-

³ Kicsit kiterjedtebb, de fölöttébb művészeti jelképrendszerről szól az a kiállítás is, mely a Magyar Nemzeti Galéria *Perspektívák – művészet és etnográfia* című aktuális programjában az értelmező átvétel és a mintakövető formaépítés modernista hagyományát illusztrálja Picasso és kortársai művészetében. Lásd erről körvonalazó írásomat itt: <http://www.maszol.ro/index.php/kisebbssegben/65895-kisebbssegben-muzeumi-targyvarazs-vagy-az-avignoni-kisasszonyok-b-vos-baja> ; lásd még Bodrogi Tibor et al. *Mitológiai ábécé*. Gondolat, Budapest, 2010. On-line: <http://muvelodestortenet.weebly.com/uploads/3/1/1/6/3/3163669/mitologiai-abc.pdf>

rinte csupán életkori, értelmi, nemi egyenlőtlenség létezhetett) a képzelt viszony morális törvények és ökológiai egyensúly víziójának minősül – már kortársai szemében is, mégannyira a mai normaképzetek idejében. A Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Tocqueville, Morgan, Engels, Tylor és követőik révén újragondolt fejlődéstörténet telis-tele maradt a vadság, barbárság és civilizáció lépcsőfokain látszólag éppen a *természet fejlődéslétráján* „fölfelé” ballagó ember evolúciós feladattudatával, majd Darwin nyomán a természeti harc és progresszió föltételeivel/esélyeivel számolgató („természetes”-nek tartandó) egyenlőtlenségi víziókkal. Egészen a Római Klub első /1972-es/ jelentéséig, mely a növekedés hatáiról már globális fenyegetésként szólt... – a fejlődési létrán ugyanis sikerült oly magasra másznunk, hogy az már bedőléssel fenyeget.

A „természetvallások” történelmi státuszt át nem élő részesei (eredeti aktorai, az úgynevezett bennszülöttek, őslakosok), továbbá hívei (a Másság és változatosság elfogadói), majd párhuzamosan kritikusai azonban nemcsak törzsi világok egyedei lehettek, vagyis az archaikus, „primitív” népek. Hanem a modernitások mindenkori részesei is, akik egész voltak legfőbb indítékát a gyarapodásban, tulajdonlásban, fölhalmozásban és a „rossz kísértésében” képzelték megragadhatónak. Rousseau még a moralitás-próbaként hangzó kérdést (melyet a dijoni akadémia tett föl a

korszak okoskodóinak: „A tudományok illetve a művészetek fejlődése javította-e az emberi erkölcsöket?”) tagadó válaszával hárítani tudta az öntelt elfogultságot, mondván: nem, a kultúra és civilizáció egyenesen megrontotta a világot, így romlatlanságát a természeténél fogva jó, szépre-jóra alkalmas ember „visszanemelésével” lehet csupán elképzelni, újrafelfedezett természethittel. A rousseau-i válasz még a „belenyugodni vagy ellenállni” dichotómiája volt, s ez még számos természetvallási megfontolással gazdagodott az időben, avagy sokszor inkább kalandorok, felfedezők, földrajzosok, néprajzosok s később kulturális antropológusok révén vált pontosabbá vagy föltártabbá. De mindvégig körülvette a naiv természetről és annak fölemelő pompázatosságáról szóló vágyképeket, a képzőművészetek nyelvén szólva az alkotó víziókat is. Idézzük ide a „Vámos Rousseau” egzotikus szürreálját, vagy Picasso és Modigliani afrikai ideáljait, Gauguin tájait és asszonyait, Odilon Redon angyali szimbolikus világait és bukolikus földrészeit, a preraffaeliták képzelményeit, de akár a szecessziós „gödöllőiek” (Körösfői-Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Toroczkai Wigand Ede, Remsey Jenő) mitikus történeti performanszait és vizuális szimbolizmusát, vagy másutt és más kultúrákban az indiános álomvilágokat, az opera-műfaj Kelet-mániáját (Bizet, Verdi, Puccini), a *Tavaszi áldozat* vagy az *Allegro barbaro* dinamikáit, a pop-kultúrák ázsiai hitek iránti

rajongásait, a hippy-kultuszok konstruált antivilágait, vagy akár napjaink újkelta historicizmusát és új-pogány hazai őskultuszainkat...⁴

Kortárs kérdésselvetésünk és e kiállítás egész performansa szinte alapélményként fogalmazza meg a kihívó dilemmát: lehetséges-e, hogy ezekben a „darabka elkerített földekben” és képzelt világokban dúskáló vágyképben, a „nagyra nőtt” ember bornírt viláгурalmában nincs egyéb, mint a megszállás, gyarmatosító bírvágy, uralás, s esetenként talán a „megsegítés”, a máskéntgondolás szimbólumokba átvetített variánsai, ke-sergése, intimizálásai?⁵ Nem az lett-e a rousseau-i felvilágosult fejlődésideál és mitizált pre-civilizációs múltkép, amit épp a megmerevedett vallási életvezetési normák kritikusai tekintettek a „szabályozatlanság” gyönyörűségének és az angolkert-divatoknál is fontosabb szabadság-ideáloknak? Lett-e vagy maradt-e még menthető – nemhogy az „archaikus ember”, a „primitív lélek”, de maga a természeti táj és tér maga –, amit ki ne akarna kisajátítani valami más céllal, bírvággal, belakási vagy felügyeleti fennhatósággal bárki olyan, aki a modernizációt készséggel összetéveszti a bármiféle természet fölötti uralommal? S ha e térben ott is lakoznak istenek – a fák, felhők, állatok, éghajlati tünemények, vizek, hangok, színek vagy események eredendő lakói –, van-e még, aki érti hangjukat, tolmácsolni tudja és akarja szándékaikat, normáikat, vagy akár csak megérteni mibenlétüket, igazukat, jogaikat? Van-e más a hiteken, vallásokon, eszményeken, ideálokon túli, gazdasági és tulajdoni érdektől független idea, mely a „vissza a természethez” vágyképét, az antropomorfizált utópiát nem az alárendelés, az úrhatnám hatalom-patológia mentén, hanem az ökoszisztéma egészében és az együttélő kultúrák összhangjában vágyik megnevezni? Találunk-e mi, a társadalom tagjai, s Ő, a természet maga, bárhol is olyan hajlandóságot a megértésre és együttélésre, mely a hiteken és bizonyosság-kereséseken túl még képes lehet abba kapaszkodni, ami megmaradt érték, s ami még nem számolódtott föl vagy nem koszolódtott be a haszonvételi orientációjú emberi bírvágytól...?

Korántsem meglepő folyamat ez. Az uralomra jutás, a természeti (majd idővel a „természetes”) alávetése a prakticista haszonvételnek, mindig is büszkeség tárgya, értékrendek totális gyarmatosításra használt eszköze volt és maradt, a legkorábbi őstörténet-felfogásoktól napjainkig. Jung például az „archaikus ember” lélektanával ismerkedve megannyi afrikai, óceániai, ausztráliai dél-amerikai példával illusztrálja, miként zajlik a „természeti” lény és a civilizációs hatások, szerepek folytonos konfliktusa, tanulási fo-

⁴ Az utóbbihoz példaképpen: Pagan Federation International (<http://hu.paganfederation.org/paganism.html>); Hubbes – Povedák szerk. 2015; Povedák – Szilárdi szerk. 2014.

⁵ Csupán egy párhuzam, de tanulságos is: http://548oranewyorkban.blog.hu/2014/05/22/egy_magyar_no_aki_buzat_termelt_a_world_trade_centert

lyamata, állandó változása (idézem): „»Magic is the science of the jungle«. A baljós előjel arra ösztönöz, hogy azonnal meg kell változtatni az eddigi tevékenységet, mellőzni kell a tervezett vállalkozást, módosítani a lelki hozzáállást. Ezek bizonyára mind nagyon célszerű intézkedések, tekintettel a véletlenek csoportosulására és a primitív embereknek a lelki kauzalitást illető tökéletes járatlanságára. Mi megtanultuk – hála az úgynevezett természetes okok egysíkú preferenciájának –, hogy elvállasszuk a szubjektív lelki jelenségeket az objektív természetesektől. Ezzel szemben a primitív ember lelke környezete tárgyiban foglal helyet. Nem ő esik bámulatba, hanem az objektum, egy *mana*, vagyis az rendelkezik varázserővel, ennél fogva minden láthatatlan hatás, amit mi szuggesztibilitásnak vagy képzelőerőnek tulajdonítanánk, számára kívülről jön. /.../ A lelki történés objektív, és a külvilágban zajlik. Még az álmaik is realitások, különben figyelemre sem méltók. Az Elgon-hegység környékén élők például a legkomolyabban közölték, hogy ők sohasem álmodnak, legfeljebb a sámánjuk. Ő pedig kérdésekre azt válaszolta, hogy mióta az angolok bejöttek az országba, már ő sem álmodik. Persze az apjának még voltak nagyszabású álmai, tudta, hová vándorolt a csorda, hol tartózkodnak a tehének borjaikkal, mikor van háború vagy dögvész. Most már csak a *district commissioner* tud mindent, ők semmit. Ugyanolyan rezignált volt, mint egyes pápuák, akik úgy vélik, hogy a kro-

kodilok nagy része belépett az angol adminisztrációba. Ugyanis egy bennszülött fegyenc egyszer megszökött a hatóságoktól és miközben egy folyón megkísérelte az átkelést, egy krokodil súlyosan megcsonkította. Azóta feltételezik, hogy az egy rendőrségi krokodil volt. Az Isten már csak az angolok álmaiban beszél, hiszen övük a hatalom, nem pedig az elgoni varázslóé” (Jung 1974).

Persze, az elgoni varázsló hatalma és a brit adminisztrációval küzdő népesség természetképe nemcsak a természeti funkciók és társadalmi struktúrák átlátásához szolgál eszközül, hanem a mentális gyarmatosítás elleni mechanikus fegyver is. A társadalom- és várostörténész Lewis Mumford írja e fejlődéstudományi és természetfelfogási elgondolások értelmezéseként: „A hódítás, a népirtás és a bosszú visszatérő, krónikus tünete minden »civilizált« államnak; Platón szerint »természetes« állapotunk a háború. Itt az történik, amivel később is annyiszor találkozunk; a királyi hatalom e tökélyre fejlesztett eszköze az óriásgép, megszületvén maga teremtette meg azokat az új célokat, amelyeket később szolgálni látszott. /.../ A modern történészek elkendőzik e tényeket, mert a »civilizált« embernek, ha meg akarja őrizni önbecsülését, vagyis az életmentő illúziót, miszerint racionális lény, el kell felednie ezeket a rossz emlékeket. A civilizáció két pólusa tehát a mechanikusan megszerzett munka és a mechanikusan megszer-

vezett pusztítás és népirtás. /.../ Hobbes harcias primitív emberének még annyi történelmi realitása sincsen, mint Rousseau nemes lelkű vademberének. Akárcsak a madarak világában, a »territorialitás« elve a határkövetelések rendezésének nyilván barátságos módozataihoz vezethet, és csak később, a tulajdon és az előjogok megszerzésének »civilizáltabb« korában került sor a háborúra” (Mumford 1986:72-73, 38).

A „rendőrségi krokodil” mint válasz a „primitívek” mindenkori „leprimitívezésére” épp oly uralmi eszköz, mint a „civilizáció” felmagasztalása.⁶ A „primitív technikákra” rátalálás is ennek fókuszában áll. Ismeretes megannyi kereskedő tevékenység, mely a natúra lefosztására éppúgy merész, mint ennek kamatpiacra cipelésére. A természetművészet, s maga a természet mint teremtő művész rendszerint nem kis, hanem hatalmas és sodró természetű, szeszélyes és tökéletes is. Aki pedig arra veszi az irányt, hogy kihallja szavát, megértse szimbolikus tökélyét, kitermelhet megannyi értelmezést, melyek a tudás és közlés piacán azonnali csereértékkel bírnak, vagy korszakokat átívelve is tartósítanak valamit abból, amit archaikus értéként vizionálunk. Ezek a tartósított értékek, „ősiség jogán” többletértékkel bíró tárgyak, jelképek, feltárások és felmutatások válnak erőteljesebb akarattal, fókuszált közlés vagy interpretált magabiztosság révén utópiákká, meginterjúvolt sorsigazságok képzeteivé, re-folklorizált örökséggé, traditumok parancsaivá, vagy éppen művészi alkotások bázisává, megjelenésmódjává. De aligha van etnológiai archívum a világ bármely pontján, ahol ne lenne relatíve teljes készlete az őslakos népek vagy más kultúrák mítoszait övező tárgyaknak, narratíváknak, s minden néprajzi múzeum megküzd a változatok mind teljesebb verzióival. A természetmítoszok és a természet művészeti lenyomatai nélkül aligha van etnológiai tudás, és a prezentációk végtelen száma nemcsak az antropológusok, hanem a szimbólumok gyűjtői, mítoszfejtők szótárai, kortárs átértelmezések feltárói, leképezői számára is végtelen variánsok hatalmas tárházai. Ami megérteni való, az inkább a jelentések tere, a közlések mikéntje, a mutatkozások oka és módja – vagyis mindaz, ami nagy és átfogó világképekbe illeszkedő belátások, műtárgyak és esztétikák, korszakok és stílusirányok sokféleségét feldolgozó rendszerei számára jelent kihívást. No meg a természetművészek számára, akik nemcsak koncepciózusan formálják a művészeti szcénák rendjét, hanem értelmező alakítói, kétkelő opponálói egyúttal a világrend megváltozott mítoszrendjének is.⁷

⁶ Tanulságos példatár olvasható e szöveggyűjteményben Vekerdi Lászlótól vagy Melville Jean Herskovits-tól: <http://mek.oszk.hu/01600/01668>, s közelebb a ritualizmushoz, animizmushoz: <http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/041-Mitosz.pdf>

⁷ Ehhez érdekes kortárs háttérként szolgál a természetművészet egyik magyarországi műhelyében készült esettanulmány, Katona Betti: Természetművészet és hatalmi kérdések. *Kultúra és Közösség*, 2013/2. Elérhető itt: http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2013/2/KEK_2013_2_08.pdf

A természet és műalkotás viszonyában a legtöbbször a szövegek, szertartások, szimbólumok, megjelenítésmódok és olvasataik tűnnek elő – akár filozófus, nyelvész, műértő, folklorista, régész vagy zene-tudós, szobrász vagy gazdaságtörténész legyen is értelmezőjük. Ők az imitációból, az imágóból, az utánzásból és reprodukálásból indulnak ki, eközben az emberi képzelet vég nélküli ismétlésekből és te-leológiákból fakadó variánsait vizslatják, s ha rálelnek is valamire, értelmezési- és megjelenítésmódjuk már egyénivé lesz. A romba dőlt mitológiák, átalakult imitációk, nosztalgikus imágók, mesterkéltné újrate-remtések java többsége valami megköze-líthetetlen és visszahozhatatlan eredetiség nyomába szegődik, mely jó közeget, élte-tő miliőt biztosít a háttérben, a hitelesítés során. Ha meg is kerül valahol ez a hitel, (mondjuk egyiptomi királysírokban, vagy azték templomrom alatt, indián rezervá-tum múzeumában, vagy nemzeti pantheo-nok mélyén, porló pergameneken vagy re-konstruált szertartásokban fölmutatható lenyomatai lelhetők meg leginkább), akkor már mindig *mássá lett* tünemények, mint voltak akkor, midőn „természeti” mivoltuk jellemezte őket csakis. „Természet” és ember képzelte viszonya, az idő zsarnoksá-gában vergődő, kutató tekintet érzékeny-sége, az értelmezési keret és élményköz-vetlenség adott vagy konstruált művészi módja már önmagában is elvitatja /szinte megcáfolja/ a természet létének, vallásá-nak, mindenkori többletjelentéseinek vízi-

óját, vagy legalábbis korlátozza azt. Erre még mindaz ráerakodik művészi intimitá-sokban, ami körülveszi ezt emberi alkotó-készség terén, ami érthetővé és átélhetővé varázsolja az éppen meglelt kreatív univer-zumot. A múltó pillanat etnológiai kimere-vítése, a természetvallás alkalmi fohásza, a szimbólumfejtések „általános” érvényű üzenetei vagy irodalmi konnotációi világó-san jelzik, hogy nincs „objektívált valóság”, nincs vitathatatlan „realitás” – csak képek, képzetek, közlésmódok, üzenetek vannak, zárt vagy nyitott rendszerekben, közeli vagy ismeretlenül távoli eszköztárakkal. A „primitív gondolkodásmóddal” foglalkozó módszeres kutatások ugyanakkor minden archaikumot, szimbólumot, ígét, fohászt, jelet és jelöletlenséget a premodern tár-sadalmak örökségeként halmoztak föl, s ezekben (vagy ezekkel szemben) álltak össze a „szcientikus” magabiztosságot az élményközvetlen alkotói attitűddel elvita-tó alkotók.⁸

Sőt, ha kell és lehet az utópiák sok évez-redes történetének gyökereit meglelni, s máig meghosszabbítani, akkor is minden

⁸ Lásd a munka, a filozófiák, az irodalmak és épí-tészetek „élő múltjait” átfogó virtuális fogalom-ana-lízist például Lewis Mumfordtól, vagy Darwin ha-tásának kérdéséről kérdéséről ugyanőt, továbbá Lévy-Bruhl prelogikus kollektív reprezentációit, Durkheim vagy Herskovits társadalomszervezeti modelljeit, Molnár Tamás utópia-magyarázatait, egyébképpen az „idő zsarnokságával” kortárs mó-don leszámoló Eriksen posztmodern teóriáját, a „rossz emlékezetét és a jó kísértését” keretbe fog-laló Tzvetan Todorov 20. századi mérlegét, Nigel Barley kameruni szertartás-leírását, Leo Strauss természetjog és történelem konfliktusát taglaló alapművét, az új-pogány vallásosság és új mitoló-giák kortárs elemzését Hubbes László Attila – Pove-dák István szerkesztésében, valamint Katona Betti tanulmányában.

fejlődés-elv, haladás-képzet és impozáns remény dacára is alapkérdés marad: mennyire lehet eközben eltávolodnunk attól az önképtől, hogy az immár minden archaikus kötődéséből végképp mentessé válni próbáló ember technikai utopizmus (ideológia-sémleges, jólét-párti, belső lényegünkre fókuszált modellje) legyen, avagy a manipulált környezettel és szüntelen halmozódó tárgyi világgal együtt egészen az ember és természet egyensúlyának teljes megbomlásáig hajszolja önmagát, művileg tárgyá és képpé üresített énjét pedig kiszolgáltatja az immár nem természeti, hanem manipulált biológiai és környezeti sorvasztások, új mitológiák tömegének. Alapdilemma marad, hogy a technika teokratái meghagyják-e a belső és lényegi élet kiüresedését, a lelki elsorvadást, „a politikai viszonyok bírálataival” és a boldogság elérésének mindennemű akadályával szembeni türelmetlenséget. Haszonelvűek, s ilyen a művészetük, lelkeségük, uralombiztos óvóhelyeik java része, s ilyen még sokszor a valamiképpen kiépített/kimutatott természetvallásuk is. Olyan „ökológiára” épít mindez, amely a haszonkulcs uralmát sosem cserélheti föl az élmény szabadságával, az új ábrándok gesztusaival, performanszaival – s még kevésbé engedi leválasztani az archaikus, a „természeti embert” a maga gonoszaitól, félszeitől, mitikus őseitől és hőseitől. Persze ez is valamely utópia talán, „sosem volt világ”, melynek „természetessége” mítosztalan, de amely sosem keverhető össze a természeti ember életvilágával. Mert hát ő maga nem gondolja el magát „természeti emberként”, nem él az utópia fogalmával sem, de performanszaiban mindvégig újratermeli, élővé konstruálja a mindenkori mítosz igényét és valóságképét. Az ő valósága pedig éppúgy konstrukció, mint a miénk, csak őt hidegen hagyja a mi boldogtalanságunk, minket meg az övé...⁹

Vizuál-ökológia, avagy a narratív szcientizmus mutatkozása

„...Ha azonban létezik valóságérzék, és létjogosultságában ki kételkedne, kell lennie olyasvalaminek, amit lehetőségérzéknek nevezhetünk. /.../ a lehetőségérzék olyan képességként határozhatjuk meg, amelynek segítségével elgondolhatunk bármit, ami lehetne is éppen, és nem tartjuk fontosabbnak nála azt, ami éppen van...”

*Robert Musil: A tulajdonságok nélküli ember, 1. kötet.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977:18.*

A műcsarnoki nemzetközi természetművészeti kiállítás világosan tükrözi, hogy korunk esztétikai és narratív művészeti ágazatai kétségtelenül komoly lépéseket kíván-

⁹ Bővebben lásd Molnár Tamás Utópia-könyvét (1992), melyben a tökéletlen ember tökéletes társadalmat alkotni képtelen végzetét ismerteti mint örök eretnokség tantörténetét...

nak tenni a környezeti tudás-/tudomány-/területek modernizálása, korszerűvé és „konvertálhatóvá” tétele, ezáltal sokoldalú alkalmazása ügyéért, egyúttal persze a kultúra-megtartás, a kulturális örökség, a kulturális antropológia mindegyre kitüntetőbb alkalmazási programjáért is. E fejlesztés-, építés- és alkotásbeli ismeret-korszerűsítés hatékonyabban terjed ki a műszaki-technikai, informatikai és számítástechnikai, biológiai és élettudományi szakterületekre, mint a jóval nehezebben „modernizálható” társadalomtudományokéra. A fejlődés hite melletti tanúságtétel, ugyanakkor a komplexitás felé nyitottabb társadalmi mozgások, politikai és életmód- vagy életminőség-szintű változások egyre inkább megkövetelik a társadalom mélyebb, egyszerismind kiterjedtebb ismeretét, ez ismeretek bemutatását és a következtetések elbeszélését, vagy legalább sugallatát. Elegendő itt talán nem több területre, mint az ökológiai félelmekre, a környezettudatos magatartásra, a válságteóriákra utalni, melyek a kríziskezelés feladatát róják az amúgy elvontabb vagy „elszálltabb” szellemi szférákban járatos kutatókra, alkotókra, közvetítőkre vagy befogadókra is. Nehéz, sőt egyre lehetetlenebb azt a fajta kibúvót keresni, amelyet a humán tudományok oly sokszor megtalálnak akkor, midőn választ (vagy válaszokat) kell (kellene) keresniök a társadalmi (és gazdasági, politikai) változások új vagy megújuló kihívásaira, a folytonosság vagy a tudatos szakítás, esetleg a szembenállás stratégiáinak védelmében is.

A környezettel foglalkozó természettudományok, főként a humán ökológia tudományterületén persze jó ideje már karakteres kihívások jelzik, hogy a diszciplináris osztottság megnehezíti a válaszadást a környezeti körülmények romlására. Nem elegendő víztisztító berendezésben gondolkodni, ha a természetes élőhelyek egyes típusai reménytelenül pusztulnak; nem elég csak a gyárkéményekre szerelni szűrőberendezéseket, ha az autóforgalom behálóz egyre több települést vagy tönkreteszi a városkörnyékek rekreációs övezeteit, a hálósobánk vagy a kiskertünk klímáját is; nem megoldás a vízlépcső, ha kipusztul környékén az élő fajok néhány tucatja, s nem kielégítő az sem, ha néhány jószándékú védegyleti aktivista fához láncolja magát, megakadályozandó kivágását... Nem elegendő eltiltani az embereket a vadásztától és a halásztától, a műtrágya-használattól és a vegyi kezeléstől, ha ezekhez anyagi érdeke, megélhetési kényszere vagy helyi hagyománya köti őket...

A példák hosszan sorolhatók, s a természeti környezettel foglalkozók bizonyosan jobban is ismerik a válságosra fordult környezeti feltételek károsító mechanizmusait, drámaiban írnák le pusztuló növény-, állat- vagy rovarfajok jövőjét, ijesztőbbre formálnának a társadalmi túlélésre vonatkozó összképet, mint azt a humán tudományok képviselői akár csak el tudnák képzelni. De a gazdaság, a politikai rendszerek és a társadalom átalakulási folyamatára érvényesen e „humán felfogásoknak” is van-

nak olykor megfontolnivaló képletei, rendszerszerű megközelítései, folyamatszerű ábrázolásai azokról a jelenségekről, amelyek látszólag „csak” (vagy tisztán) a társadalmat érintik...! Be kell immár látni, hogy ökonómiáról beszélni társadalom nélkül, ökológiáról gondolkodni a társas kapcsolati rendszerek és működésmódok áttekintése nélkül, globális klíma-válságot hírelni megdöbbenő közelképek nélkül épp olyan szépelgő félreértés, mint egy élőhely flóráját függetlennek hinni a széljárástól vagy a talaj geológiai rétegződésétől.

A múcsarnoki tárlaton kiállított műtárgyak, természeti alkotások, fotók, performanszok viszont épp a meghökkentő művészeti beszédmódokkal sokkolják a nézőt, hisz oly módon tekintik a társadalmi (sőt: társas, közösségi) feltételek együttesét, hogy nem kívánnak mindenáron e kapcsolatrendszerbe kívülről és fölülről mesterséges kerítéseket beépíteni, nem próbálják mereven elválasztani a természet- és társadalomtudományok, embertudományok és esztétikai interpretációk közös létét és komplexitását, vagy rendszerszerű összefüggéseit sem akarják elhallgatni. Ugyanakkor e két tudástartomány, melyek évszázadok vagy ezredév óta külön-külön utakon (is) járnak, most és itt egybekötve, s mindkettőnek összekötő fonalait elegendő szélességű hatás-együttesé erősítve kínálnak olyan átlátásokat, párhuzamokat, kölcsönhatásokat, ritmusokat, harmóniákat és értékrendi párhuzamokat, amelyek nélkül sem a tudományágak, sem közös és együttes függésrendszerük nem tárgyalható érdemben. Nem kívánnak persze „mindenre alkalmas megoldást” adni, sem minden érdeklődő egyed érzékenységére rámászni, csupán egy eddig még talán elhanyagolt, vagy kellőképp figyelembe nem vett szellemi lehetőséget villantanak föl; olyan lehetséges gondolkodásmód, szinkronitás (térbeliség) és diakronitás (időbeniség) együttese ez a nézőpont, amelyet bátran követhet, alkalmazhat mindkét tudományterület, sőt mindenfajta műveltségű, készségű, nyitottságú befogadó is. Ha másért nem, legalább közös érdekeltségünkért, reménytelibb jövőnkért, a veszélyekkel és valóságokkal együttesen számolni képes egyensúlykeresés esélyeként... S mert itt nem természetrajzi vagy csupán ökomuzeális szemléletről van szó, hanem esztétikai és jelentésterületi összefüggésekről, teszik mindezt a műalkotások nyelvtenát használva és a közléstartalmakat provokálva is.

Az a tudományok közti (interdiszciplináris) felfogásmód, melyet helyzetének és fontosságának rövid leírásával, morálfilozófiai előzményeivel és állandósult vízióival próbáltam föntebb jelezni, ökológiai antropológia névre hallgat. Már az elnevezés is egyértelműen mutatja, e két tudományterület közrehatásából, egymást megtermékenyítő felfogásából, összefonódásából áll – ám ekként nem (okvetlenül) képvisel még önálló helyet a tudományok rendszerében, vagy még kevésbé van jelen direkt hatásokkal a műbefogadás fogyasztói világában. Mint új diszciplínának, erénye, hogy megpróbálja

föloldani a humán és „reál” tudományok közötti (nem kevésbé mesterséges) merevségeket, megpróbál átlátását biztosítani az emberről és az emberért felelősen gondolkodó tudásterületek közötti, illetve közös érdeklődési pályákon, mégpedig úgy, hogy kölcsönösen elfogadható szempontokat kíván föllelni olyan felfogásmódokat követve, melyek mindkét területen immár elfogadottakká váltak, de egymásra hangolódásukkal eddig még keveset foglalkoztak. Kár lenne itt oly szimpla hivatkozásokba kapaszkodni, melyek szerint egykoron a polihisztorok még át tudták tekinteni az emberre, társadalomra, természetre, hitekre (sőt bolygókra-csillagokra) vonatkozó tudás közel egészét, ma pedig ez már szinte lehetetlen... De arra érdemes és kell is utalni, hogy az emberi társadalmak fejlődésének reménye, a különböző társadalmakat éppen „fejlettségük” alapján mérlegelő, besoroló vagy akár csak összehasonlító szándékok is más megítélésbe kerültek át napjainkra, mint láthattuk őket a felvilágosodás időszakában vagy a 19. század végén. A biológusok, a filozófusok, a moralisták és a szociológusok egyként belátták (vagy korszakonként újra fölismerték), hogy az ember fejlődésének kiindulópontja, folyamata és végcélja sem nem egyértelműen meghatározható, sem nem egyformán értékelhető, sem nem összehasonlítható azon a módon, ahogyan ezt Szent Ágoston, Vico, Lamarck, Linné, Condorcet, Darwin, Hegel, Marx, Engels (és követőik) tették. A humánbiológia, a

genetika, vagy épp az etológia jeles kutatói (Konrad Lorenz, Jane von Lawick-Goodall, Ludwig von Bertalanffy, E. T. Hall, Csányi Vilmos) olyan módon találtak rá a 16-17. században közgondolkodásba került (s addig nem is létező!) fejlődés-gondolatra, hogy annak immár filozófiai, szociológiai, viselkedés-rendszertani, valláselméleti, kulturális antropológiai kiegészítését is szükségesnek vélik.

Sőt, nem ritkán éppen ezek az elméletek – melyek eredményeket és elmaradottságokat, konfliktusokat és harmóniákat, ellentmondásokat és kölcsönös függéseket is felölelnek – találnak rá ismételtlen azokra a válaszokra, amelyeket korábban a természet- és társadalomtudományok külön-külön fogalmaztak meg, olykor szkeptikusan, olykor reménytelenül, máskor (politikusok vagy ideológusok által) előírtan, de összességében mégis egymástól elkülönítve. Ezeket teszik immár közös alapúvá, *komplexitásukban* értelmezhetővé. A válaszok egy része nem akadékoskodik sokat az ellen, hogy az emberi természet (s ezáltal a társas viselkedés, a kapcsolatok rendszere, a kölcsönhatások megannyi módja és formája) biológiai eredetű; más kutatói csoportok harcosan kiállnak amellett, hogy minden biológiai alap és hatás is kultúrától függő, vagy tanult és tanítható, örökségként kapott és generációról generációra tovább is adható. E két igen eltérő felfogásmód csak az emberi gondolkodástörténet kiemelkedő szakaszaiban, csak néhány (főleg európai és amerikai) tér-

ségben, s csupán csekély hatásfokú tudatosság állapotában talált egymásra jó ideig – szemben például a vallások némelyikének terjeszkedő-hódító rendszerével, amelyek univerzális megoldást, egyetemes tudást, „örök” hagyományt, elvitathatatlan értékrendet, szakrális normarendszert kínálnak, eltekintve olyan kételyektől, mint az emberlét értelmének megfoghatósága, a morál sokféle rendjének párhuzamossága, a halál ténye és a halál utáni lét kérdése, a változás és az örökkévalóság értéke, az átalakuló ember civilizációs technikái és a pusztítás-pusztulás rémképe stb.

Még árnyaltabb és látványosságát tekintve is rétegzettebb mindez, ha a környezetet féltő aggályok, természetet védő indulatok, elbirtoklás elleni tiltakozás és lerablást elutasító (ma már leginkább kisebbségi) akarat fog össze a természet védelmében és megóvásának szándékával. Vissza kell utalnom arra a fenti megállapításra, hogy az emberiség létének és változásainak célja, léptéke, értelme és haszna sokféle felfogás, morál, pragmatikus cél vagy intellektuális érdek alapján kerül megítélésre. Más a teológiai válasz az emberlét kezdeteire és végcéljára, más a morálfilozófiai válasz a lét milyenségének változásaira, más a viselkedéslélektani magyarázat a civilizációs javak hozzáférhetősége, elérhetősége, hasznossága szempontjából, és megint másként ad feleletet az emberiség hihetetlen létszámbeli gyarapodását aggályosan szemlélő társadalomtudomány is arra a kérdésre: képes lesz-e a glóbusz lakossága a megfelelő, a méltó, a biztató válaszra, amikor a jelenlét formáit és a lét esélyeit latolgatja. A műalkotásokbani válasz mindezeket egyszerre korántsem tudja pótolni, sem helyettesíteni, sem univerzálisabb programokkal felülmúlni. Viszont különféle felfogásmódok tükre, visszhangja próbál legalább lenni, melynek változása (és változtathatósága, árnyalása) aszerint is lehetséges, hogy mely területek, milyen súllyal, milyen korszakból, mely társadalom válaszadói által fogalmazódnak meg. Vagyis aszerint, kiktől válogatjuk össze a kortárs tudás alapjait, a kereső szempontokat, a fölmerülő kérdésekre adott megerősítéseket, üzeneteket, jelképes tartalmakkal kiegészülő narratívákat.

Ehhez a széleskörű, de térben-időben igen korlátozott seregszemléhez térben és (magyar, európai, amerikai, „primitív” világokból való, óceániai, afrikai, kanadai kiállítók révén) időben is („öröknek tekintett”, kortárs, univerzális, kisközösségi, minimal-artos vagy öko-artos stb.) válaszok illusztrálják itt, hány- és hányféle megközelítési, megértési mód lehetséges, illetve ezek révén kreatív szándékkal utalnak újabb másokra, amelyek időben megelőzték vagy szaktudományos alapon vitatták egy-egy teória érvényességét, egynémely esztétikai kánon jogosultságát, vagy pusztán csak a híradás, meghökkenetés, ráébresztés direkt üzenetét adják át.

Az ökológiai antropológia (bár alig néhány éve-évtizede fogalmazta meg először e felfogásmód létét és lehetőségeit egynéhány kutató) alapszinten *ember és környezete viszo-*

nyában kínál új felismeréseket. Ember és életvilága szempontjából e viszonyrendszernek környezet-etikai alapszempontú elbeszélése pedig leginkább azt tükrözi, hogyan látják a társadalomtudományok, művészet-teóriák, privát esztétikák, lelemény-művészeti felismerések az „ontológiai” ember és természeti környezete *viszonyát*. Viszonyt mondok, s ezzel hatások, kölcsönösség, élő kapcsolat is feltételeződik! Van-e ilyen, s ha van, miért nincs? Mi nincs, vagy mi hiányzik ebből a viszonyból? Képes-e az ember önmaga természetéhez való viszonyát *kívülről* látni, majd láttatni, sejtetni, elfogadtatni? Vagy elegendő-e, ha belülről, saját érdekei és létcéljai felől látja a természet kiaknázhatóságát, lesi a maga hasznát, s elorozza azt, amit szükségesnek („szükségletnek”) ítél...? Felelős-e mint alkotó, mint kortárs, mint gondolkodó, mint kritikus, mint élő és még egy ideig élni próbáló lény – mindazért, ami kimondva vagy kimondatlanul is körülveszi? S ha a természetművészet az eszköze, lehet-e a legkisebb gesztus is kevés ahhoz, hogy a monumentálisra növekedett „rossz utópiát” legalább sugallani megpróbálja, ha már végigmondani nem is okvetlenül lesz módja...?

Azt, hogy a természet miként „tud” önmagáról, hogyan reagál az őt érő (külső és belső) kihívásokra – ezt a társadalomkutatónál jobban tudja a legtöbb a természettannal ismerkedő, az élővilágot „élő világgként” értelmező bármely szakember... Az emberrel foglalkozó „reál” tudomány-

területek talán következetesen „megadják” az „érvényesnek” tekintett válaszokat – jelesül a maguk módján... De ama kardinális pont, ahonnan a természettel és a társadalommal foglalkozó felfogásmódok más-más irányba indulnak, ritkán kínál mindkettőjük számára biztos és egyezményes alapot. Az eltérések módja és iránya lehetővé teszi a két út közötti megkülönböztetést (a képlet tömörsége kedvéért igencsak leegyszerűsített módszerbeli és szemléletmódbeli) változatban:

a természettudományok

- az oksági relációkat keresik és mutatják föl;
- a történések rendjét nevezik meg és tapasztalati úton általánosítják;
- eszköztáruk a vizsgálhatóság, az ellenőrizhetőség, a megismételhető kísérletek elvégzésére alakult ki;
- megfigyelési tárgyuk és eredményeik a metrizálhatóság (valamiféle mérce alapján elvégezhető, számszerűsíthető) szempontja alapján jelenik meg;
- vizsgálati helyzeteikre a laboratóriumi elvontság, „patikatisztaság” jellemző, melyben zavaró momentumnak, „információs zajnak” nincs helye;
- belső normájuk az objektivitás, a szubjektum befolyásától mentes „adatkinyerés” és adatközlés; horizontjukon a nagy rendszer(ek) ideája lebeg, gyakorta ezek megnevezése és leírása a céljuk, bár nem mindenkor foglalkoznak a legszélesebb horizon-

ton és legmélyebb komplexitás értelmében vett emberi relációkkal

- a mérési eredmények alapján születő elméletek nemcsak vállalhatók, de időtállóak is (legalább céljuk mindenkor ez volt);
- a megismerési folyamatot és a tervezhetőséget praktikus momentumok, célok és eszközrendszerek határozzák meg.

Ebből a megközelítésmódból azonban hiányzik annak (legalább elvi) elismerése, hogy a mérések nemcsak objektívek tudnak lenni, de a kutatás és innováció egyéb mentális feltételek függvénye is (például nevelési rendszeré, kutatói példaké, zseniális oktatóké, „eszement” kísérletezőké, finanszírozási érdekeké, stb.). Hiányzik továbbá a hit, a befolyásoltság, a mámor, a vallás, a vonzalom, a poézis, a csók íze és a töltöttkáposzta élménye is. Hiányzik a cselekvő ember viszonya a dolgokhoz, jelenségekhez... (Mindez nem jelenti azt, hogy Albert Einstein ne lett volna vallásos vagy muzsikusz is, vagy Stephen W. Hawking ne lett volna mozgáskorlátozott...);

a társadalomtudományok pedig inkább

- az okok mögött szándékot, célt, érdeket, körülmények hatalmát, esendő embert, véletlent is figyelembe vesznek;
- a történések rendszerében az emberi képességek, nyitottságok, hatások és kölcsönhatások, motivációk másik (olykor párhuzamos, olykor szembenálló) rendszerét is figyelembe veszik;
- eszköztáruk a beláthatóság, áttetszőség, esetlegesség, változékonyság, megismételhetetlen egyediség, vitatható hipotézisek és megkérdőjelezhető általánosíthatóság mentén alakult ki;
- megfigyelési tárgyaik és eredményeik egy sajátlagos mérce alapján elvégezhető felmérés részei, ám korántsem mindig számszerűsíthető jelenségek egyes csoportjai, amelyek bemutatása és értelmezése korántsem független a felmérő céljaitól, értékrendjétől, hangoltságától, érzékenységétől stb.;
- vizsgálati helyzetek helyett sokszor virtuális, elvont, szinte alig létező világok szuverén leképezéseire építik tudásszintjüket, s ennek mindenkor része, velejárója a zavaró momentumok, „információs zajok” kalkulálása is, sőt: olykor épp ezek adják a pontosítás (mögöttes jelentés, motiváció, „üzenet”-megértés) lehetőségét is;
- belső normájuk az objektivitásra törekvést kiegészítő kutatói involváltság, a szubjektum befolyásától korántsem mentes megértés, a sokszor szubjektív hangú értelmezés, a kritikai tartalom, a különböző összefüggésekkel számoló, de a „végső tudás” megszerezhetőségében kételkedő alapállás;

- horizontjukon a nagy rendszer(ek) mellett a kis rendszerek, mikrovilágok, kölcsönös belső függésrendszerek belátása is szerepel, a megnevezést és értelmezést egyenrangúként kezelik;
- a felmérési eredmények alapján (nem igazán vagy egyre kevésbé) próbálnak időtálló állításokra vállalkozni (legalább céljuk mindig lehetett egyéb is, pl. befolyásolás, motivációk felismerése, rejtett összefüggések föltárása);
- a megismerési folyamatot sokszor az élet sodrásától függő, számos esetben esetleges vállalkozásnak tekintik, a tervezhetőséget nem okvetlenül tekintik egyfajta végcélnek, sőt a lehetséges konkrétságban is csak feltételes hatások befolyásának tudomásul vétele alapján szólnak.

Ebből a megközelítésmódból jól kitetszően hiányzik annak (sokszor elemi) elismerése, hogy a mérések objektívek is tudnak lenni, és hogy a kutatás és megértés sokszor (ön/korlátozóan) szubjektív függvénye a megközelítésmódoknak. Jelen van továbbá a hit, a befolyásoltság, a mámor, a vallás, a vonzalom, a poézis, a csók íze és a töltöttkáposzta élménye is. Alapmértce a cselekvő ember viszonya a dolgokhoz, jelenségekhez, a megismerő szubjektum nyitottsága és befolyásoltsága... (Mindez persze nem jelenti azt, hogy Johann Sebastian Bach is ne lett volna vallásos és muzsikusz személyisége dacára roppant rendszerszerűen gondolkodó is, vagy Gandhi

ne lett volna törékeny személyisége ellenére tömegeket megmozgató, strukturális modernizátor... stb.).

Mesésebben elmondva a társadalomtudomány is hasonlítható olykor – minél „tudományosabb” akar lenni, annál inkább – egy olyan ökológushoz, aki már régóta csak helikopterről nézi („tekinti át”) az élőhelyek állapotát, mikrovilágát - általánosságban persze így is sok mindent tud és meglát, a látottakról „igazat” szól, sok szempontból érvényeset is mondhat, hiszen egykor jól megtanulta, sőt megismerte a kutatási területet – de valójában sosem beszél konkrétan egyetlen élő hangvirágról vagy tintagomba-illatról. A fordulat a társadalomtudományokban is, az egyedi megismerés esetében is akkor következik be, amikor kiváló ökológusunk végre leszáll a terepre (vagyis a társadalomba), és képes lesz leírni azt a sokszínűséget és sokszerűséget, ami akár egyetlen jelenséget is bizonytalanságba kerültesz, s egyazon biztonsággal fogja majd látni a fát és az egész erdőt is. De azért ez nem a leggyakoribb jelenség: a társadalomtudósoknak is vannak térképeik, adatsoraik a tömegesen létező emberekről, akiket nem személyiségük, adottságaik vagy egyedi voltuk alapján jellemeznek, hanem előfordulási minták alapján: például a *statisztika* vagy a *demográfia*, amelyek nagy embertömegekről alkotnak képet, mégpedig ezt sem egyedekre koncentrálva teszik, hanem *adatokkal* (ezek összességével) beszélnek el megfigyeléseiket. A *historia* például,

mely a történések folyamatát követi figyelmével, kitüntet egy pontot az emberiség életútján, s abból a mai nap felé közelítve mondja el feltételezéseit vagy adatait, olykor feltételezve, hogy mindennek fejlődési célja, útja, tempója van – s e téren még változás is bekövetkezhet, hiszen az egyívű, egycélú, egyvonalú evolúció elméletét több másik egészítette ki, s a 20. században már a többvonalú fejlődés-teóriák korántsem voltak ritkák, az egyenes mozgásirányt pedig olykor cikkcakkosnak, olykor nekilendülőnek, máskor megtorpanónak, vagy hullámzónak is leírták. A (humán) *geográfia* pedig, mint alkalmazott embertudomány a térbeliség számos mozgásos vagy változó kiterjedésű jelenségét követte nyomon, egyfajta zárt körnek tekintve a létezési módokat és pályákat – de sokszor még így is hiányzott közlendőiből egy-egy esendő emberi momentum, perszonális érdek, leplezett cél. Az *ökológia* a mikrojelenségek és a makroviszonyok összefüggéseit vizsgálja, problémák és válságok gazdasági-környezeti relációit elemzi, s mint az „ébredés” vagy félelmes fölismerések tudománya a totális válsághelyzet előtti pillanatokban küld riasztó értesítést az óvatlan társadalmak felé (a Római Klub kiáltványától a Johannesburgi Csúcsig megannyi formában és hangsúllyal). Az *ökopolitika* sok esetben ugyanennek folyamatszervező fegyvertára immár, eszközként él a szinkron és a diakron folyamatok elkülönítésével, programként pedig a központi döntéshozó folyamatok helyett a decentralizált (helyi, autonóm, öntevékeny) mozgalmak és történések fontosságára fókuszál, megfogalmazva a makro helyett a mikro fontosságát, mint azt a „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” elhíresült alapelv is jelzi), de fölkiáltójellel jelzi a harmónia fokozódó hiányát és a diszharmóniák fenyegető hatásait, az egyensúly-szabályozás és a válságkezelés technikáinak elkerülhetetlenségét. A *szociológia* embertömegek jellemző rendszerében gondolkodik, hierarchiákba és függésvizonyokba ágyazza a társadalmi történéseket, az egyes jelenségeket is a tömegesség alakjában teszi kutatás tárgyává, s eszköztárában hangsúlyosan van jelen a kinagyított értelmezések mögötti kutathatóság, az operacionalizálás, a bizonyíthatóság igénye, de szándékát tekintve a komplexitás felé fordul végső soron.

Nem próbálok itt minden tudásterületre kitérni. Nyilvánvaló, hogy a pszichológia például eltér a korábban vázlatosabb lelki képletektől, a vallásjelképek kutatása is, a családtörténetírás úgyszintén..., noha alapszinteken mégis találkoznak egymás szempontjaival és következtetéseivel. Ami fontos itt: *deskriptív* (leíró) *tudástípusok* alakulnak ki, melyek a társas kapcsolatok sűrűjében megneveznek és nyomon követnek téri és időbeli dimenzióikban olyan létező formákat, amelyekről a megnevezés kockázatával állíthatnak olyasmit, ami egyediségében érvényes, ugyanakkor kivetíthető, „felszorozható”, némiképp általánosítható is.

Az a tudásterület, s főleg szemléletbeli, módszerbeli másságot is kialakító megismerési mód, amiről fentebb is szoltam, a *kulturális* és az ökológiai antropológia a társadalom és az ember kulturális komplexitásáról kíván többet megtudni. Nem csupán egy-egy egyénről, de nem is nagy tömegekről. Nemcsak egy adott pillanatban, s nem egyetlen megnevezési vagy leírási módot előírva, hanem a megjelenítés felelősségét a kutatóra hárítva ugyan, de azzal az esetlegességgel, amely például alkalmas lehet arra, hogy egy „pislantást” értelmezni tudjunk... Miféle eszköz ez, s mire jó ekként...?

Talán legfőképpen a dolgok, jelenségek, tárgyak, viszonylatok bemutatása ez, amely valamifajta „sűrű leírás” formájában is eléggé bizonytalan tud lenni. Ez a bizonytalanság a természettudományok vagy élettudományok esetében a hipotézis vagy teória csődjét, érvénytelenségét, igazolhatatlanságát is jelentheti... Nem így az antropológiában, ahol az ember „mint a kultúra maga szötte hálójában” vergődő lény, egyazon kérdéssel tucatnyi másakra tapint rá, egyazon gesztussal is több mindent fejezhet ki, s környezetének értelmező válaszai, reakciói megerősítik vagy gyengítik a gesztus üzenetét, mondanivalóját, értelmezési rendszerét. Ilyen példa olvasható a kortárs antropológusok egyik koronázatlan királyánál, Clifford Geertz-nél, aki a „Sűrű leírás” című tanulmányában módszerbeli és szemléleti igénnyel vezet be minket a megértés, a megismerés, a je-

lentéstulajdonítás, az ábrázolás rejtelmibe. Ez az írása magyarul megjelent kötetében sűrű harminc oldal, s éppen az általa világosan bemutatott árnyaltság-igény, az árnyalatvesztések és félreértelmezések példái okán eléggé felelőtlenül szimplifikálónak tűnik röviden elmondani, miről is ír. De a kockázatok és mellékhatások tudatában röviden mégis ismertetnem kell, hogy átláthatóvá tehessem a felfogásmód alapszándékát: „Az operacionáliszmusnak mint módszertani dogmának a társadalomtudományokban sohasem volt túl sok értelme, s mára – néhány alaposan kitakarított szeglettől eltekintve (skinneri behaviorizmus, intelligenciavizsgálatok stb.) – nagyrészt ki is halt. /.../ Az a kultúrafogalom, amely mellett síkraszállok... lényegében szemiotikai jellegű. Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom. A kifejtést tartom céloznak, a felszínen rejtélyes társadalmi kifejezések magyarázatát” (Geertz 1994:172).

Geertz a „sűrű leírást” mint modellértékű megközelítést (Gilbert Ryle-től kölcsönvett kifejezéssel) úgy illusztrálja, hogy „elmesél” egy történetet, amelyben valaki egy pillanatra lecsukja jobb szemhéját – de a szemlehungyás *pillanatnyi művelete mint esemény* is lehet akár fiziológiás történés

(pl. tikkelés, pislantás) és gesztus-tartalmú üzenet (megerősítés, beugratás, jeladás, utánzás stb.), attól függően, milyen tartalmat hordoz. Ezt azonban egy tipikusan „objektív” fotográfia alapján sem egyszerű eldönteni. A kérdés tehát sokszor csak az: vajon a pislantás jelentése hogyan illeszthető a „korrelációs mátrixok alapján történő klaszteranalízis” feltáró mélységeihez, avagy a tudományos leírás operacionalizált eszköztárához...? Geertz válasza egy hosszú történet, amelyben egyazon társaságban mást és mást jelent ugyanaz a fiziológiás mozdulat a résztvevőknek, így hát más és más kontextusban kell értelmezni is. (Egy bekötött szemű ember, akit egy elefánt lábához vezetnek, egészen más vízióról, más „lényről” fog beszámolni, mint akit ugyanígy az agyarához, füléhez vagy ormányához kalauzolnak – mégis mindegyikük az elefántról beszél valamilyen módon, csak épp akadályoztatva volt abban, hogy komplex módon és a teljes jelenséget érthesse meg...). Ezért mihelyt a kultúrát és magát az emberi viselkedést szimbolikus cselekvésnek (is) tekintjük, értelmét veszíti a kérdés, hogy a kultúra mintába rendezett magatartás vagy lelki-tudati szerkezet-e, vagy akár e kettő keveréke. Sziklák vagy álmok, helyi vagy globális, természeti vagy társadalmi, ősi vagy modern – mindegyik ebbe a világba tartozik, a kérdés inkább arra vonatkozik, mit jelentenek, mit fejeznek ki előfordulásukkal és közreműködésük révén (Geertz 1994: 177).

A kulturális elemzés (és ekként a társadalmak természeti-környezeti-kulturális folyamatainak megértése is) „jelentések találgatása (vagy annak kellene lennie), a találgatások értékelése és magyarázó következtetések levonása a leghelyesebb találgatásokból”. Az ökológiai szemléletmód esetében ugyancsak egyszerre van szó kicsiről és óriásiról, globális történésekről és helyi transzformációkról, a vizek és erdők mérföldnyi kiterjedéséről és egy élőhely mikrovilágáról. Az antropológia szemléletmódja a mikrovilágok kutatásában is ugyanazt a megismerő-értelmező, leíró-interpretáló „metodológiát” teszi szükségessé, mint a távoli tájak, elvarázsolt világok kultúrái és társadalmi esetében...! Vagyis „bármire”, bárminek értelmezésére alkalmas lehet. S ha kutatásról, beilleszkedésről, tapasztalatok regisztrálásáról van szó, akkor a megismert vagy merészen körvonalazott jelenségek értelmezése maga is egyfajta „szövegolvasás”, a környezet, vagy a természeti kultúra szövetének, szövésmintájának „letapogatása”, amely nemigen nélkülözheti a kutatói önértékelést, az összehasonlítást, a semmilyen mértékben nem nélkülözhető az empátia gyakorlását, a szerep- és nézőpont-változtatás állandó kísérletét. A „megnevezés joga” éppúgy a kutatóé, mint a megismerhető jelenségek esetében a természettudósé. Amit e tudományos sodrásban a kutató tehet: feltételezi, megkeresi és felmutatja a vélhető vagy megnevezhető értéket. Feladatnak ez sem kevés...

Az antropológiai szemlélet eleve a komplexitásból indul ki, onnan, ahol a szociológia már lemondóan elhagyja a vizsgálhatónak tekintett tartományt. Az antropológia is té-

nyekből építi tudását, eseményekre fordít figyelmet, de a kulturálisan értelmezhető jelenségek komplex egységét, sokszoros összefüggésrendszerét kívánja megérteni, beláttatni, továbbgondolásra ajánlani. Nincsenek „végső válaszai” (vagy ha vannak is, ezek nem kötelezőek a másként gondolkodókra, máshol kutatókra, más összefüggéseket keresőkre nézve). S ha egy olyan jelenséget tekint tárgyának, amelyen a vallás, az emberi testről kialakult kép vagy a csereviszonyok és ajándékok rendszere (Marcell Mauss például mindhárom tanulmányozta, miközben legfontosabb társadalommorfológiai tanulmányát az eszkimókról írta, lásd Mauss 2000), akkor is egyszerre tekinti fontosnak a jelenségek *kívülről* látását és *belülről* áttekintését. Ez az étikusnak, illetve émikusnak nevezett felfogásmód, melyek egységét, kölcsönhatásban létét, kölcsönös függését és folytonos változásait az antropológusnak hűen kell követnie.

Az antropológiai gondolkodásmód sokáig a kultúra megismerését és rendszerének feltérképezését tekintette feladatának (a „lajstromba vételt” akkor állították le, amikor a minták száma meghaladta a félezeret, s rá kellett jönni, hogy minden értelmezhető a kultúra rendszerében, s alig van olyan emberi jelenség, amelynek ne lenne a kultúra dimenziójában is sajátos tartalma, funkciója, hatása). Lévén szó itt nem valami antropológia-elméleti bevezetőről, engedjessék csupán azt hangsúlyozni, hogy a kultúra eredeti jelentése és tartal-

ma, a *cultivare* leginkább a természetbeni munkálkodásra vonatkozott, a műveléssel kapcsolatos volt, növényi kultúrák, szőlőművelés, talajelőkészítés, mezőgazdasági technikák tartoztak jelentéskörébe. Az antropológusok (bár elsősorban a társadalomkutatókhoz sorolják őket), kezdetben épp annyit foglalkoztak a kortárs vagy történeti népek (pl. indiánok, ázsiai és dél-amerikai magaskultúrák, afrikai törzsi életmódok, szimbolikus struktúrák, szakrális szokások, stb.) természethasználati jellemzőivel, mint a kulturális örökség részeként megbecsülhető régészeti, építészeti, vallási, irodalmi, eszközhasználati sajátosságokkal. Az antropológia a megélhetés, az életmód, az életformák és értékrendek jelenkori, ill. történeti sajátosságait kutatja, s (bárha olykor távolinak tűnő kultúrákról szól, pl. kanadai eszkimókról, szibériai sámánokról, melanéziai kereskedelemről, inka vallási rítusokról, római városünnepekről, japán családszervezési tradíciókról stb.) mondanivalója a kortárs gondolkodás számára is van. Sőt: a magát környezeti és gondolkodási válsághelyzetben érző emberiség, a nyugati kultúra csődjén sopánkodó szakemberek nem kevés csodálattal tekintenek a (véltetően) negyven-hatvan ezer éves melanéziai kultúra mindmáig változatlan fennmaradása felé – vajon hogyan csinálhatják, hogy még mindig életben vannak, mi pedig két-három ezer év alatt szinte „elhasználtuk” kultúránkat és a minket éltető természetet, talán épp a kultúra elvesztés, vagy elhasználás nyomán?

Az antropológia előfutárai által fölített kérdések számos választ kaptak a társadalomtudományok művelőitől, s ezek között a 19-20. századi embertudományi gondolkodásra jelentős hatással volt az *evolúciós* felfogástól áthatott értelmezés: egy képzeletbeli (vagy a történelmi időben tényleges kezdetként megnevezett) kiinduló ponttól napjainkig ívelően ment végbe az ember (és környezete) szerves fejlődése, s jutott el napjainkra a globális összefüggésekig, az elemitől a komplexig és összefüggésekbe ágyazottig, az egyvonalú evolúciótól a kultúrák rendszerszerű összefüggéseiig, az egyes kultúrák egyidejű fejlődéséig, az egyedi kultúrák egyetemes jellemvonásaiig, a hasonlóságok (vagy épp az eltérések) átadás ill. átvétel során más kultúrákba átkerült verzióig (diffúzió), az egymásra épülő komplexitásokról, mintakövetésről, kölcsönzésekről szóló elméletekig (bővebben Bohannon – Glazer kötetében).

A jelen esetben bennünket közelebből érdeklő ökológiai felfogások sincsenek előzmények nélkül. Az evolúciós teóriák az élő és az élettelen formák kulturális jelentéstartalmainak értelmezői is voltak, az életmódra és a megélhetés-túlélés esélyeire vonatkozó felfogások nem nélkülözhatték a kollektív tudat megismerését, sem az értékrend átalakulási folyamatait, sem a kapcsolathálózatok, normák, eszközhasználati típusok, ökokulturális sajátosságok megnevezését – vagyis a *megélhetési módok teljességéről* kellett beszélniük. A kultúra megnevezése, értelmezése, határainak kijelölése, belső összefüggéseinek feltárása ennél fogva részint a történelem menetében nyomon követhető változások fölismeréséhez vezet, részint eszközül szolgálhat a humán szféra sajátosságaira vonatkozó tudás bővítéséhez. Az antropológiai gondolkodás ehhez a *rákérdezés* eszközét adja (mi, miért, mióta, mi mindennel összefüggésben, milyen kölcsönhatásokkal együtt, miféle rendszert alkotva, milyen értelmezési lehetőségeket kínálva fogalmazható meg, s hogyan változik maga a kutatás tárgya, a kutató és a következtetések rendszere is), továbbá az értelmezés kötelezettségét, lehetőségét és igen széles (akár szubjektívnek is tekinthető) interpretációs horizontot kínál. Lássuk be, hogy a többféle értelmezés nem árt, csupán használhat azoknak is, akik kialakítják őket, s azoknak is, akik belülről nézve másképp fogalmazznak saját világukról, mint a kívülállók teszik ugyanerről. A társadalomtudományok rendszerszerű értelmezési módjai és a korlátozott szkepszis eluralkodása azonban nem a lemondás hangsúlyával szól, csupán az óvatosságával. Képzelt ökológusunknak lehet az a tapasztalata, hogy egyik gomba miben másabb, mint a másik, talán nem újdonság – de nem is okvetlenül kardinális kérdés az erdő túlélő stratégiái szempontjából. A társadalom és a természet harmóniájában (vagy íratlan békeszerződésében) eddig meglévő kiegyezések felborulása, korunk ökológiai krízise azonban sürgetővé teszik a belátások hitelességét.

Az antropológiai gondolkodás vállalt feladata az egyes társadalmak tanulmányozása és összehasonlítása az indukció módszere révén (Franz Boas), a szokások tanulmányozása egy kulturális egész részeként, valamint elterjedtségük elemzése a szomszédos kultúrákban. Amikor az antropológia kutató nézőpontja és rákérdező módszere révén felfedi a szerkezeti tényezők hatását, a kultúrát alakító pszichológiai aspektusokat és a szokásokat, akkor a helyi-területi fejlődés történetét figyelembe véve nevezi meg azokat a kulturális alakzatokat, amelyek az alaptípusuk normái szerint megfigyelhetők, és nem a biológiai, evolucionista vagy összehasonlító szemléletmódot követi, hanem a kulturális integráció hatását és folyamatát. Ennek az integrációs mechanizmusnak régtől fogva módja volt egy-egy szubkultúra, csoportszintű társadalom vagy etnikai milió szervező elvei alapján hatás alá vonni egyes típusokat, közösségeket vagy kollektív entitásokat – a globalizáció korában azonban erre már csak részben van esély. Az antropológusok (a kortárs világ egy korántsem elhanyagolható részében) egyre többször kényszerülnek arra, hogy kérdezők helyett válaszadók legyenek... Így például a globális krízisek révén felmerülő kérdésekre az egyik válasz a káoszelméletek elfogadása, a sorsára hagyott elégedetlenség tudomásulvétele. E nemcsak globális cserére, hanem a munka-érték, az időháztartás, a rangok, a társadalmi szerepviselkedés, a szimbolikus tőkék piacá-

ra vonatkozó megfontolások a huszadik század végi gazdasági-, társadalmi-, morális- és értékválság kimondásáig jutottak el, látványosan jelezve például azt, hogy a társadalom egyedei közötti kooperáció lehetősége, szándéka és feltételrendszerre, valamint a szerződési morál és a kölcsönösen tiszteletben tartott jogképesség a versengő típusú társadalmakban is működési alapfeltétel, nélkülük végletes válságok kezdődnek meg, és a lerabló-zsákmányoló életmód önmagában nem élheti túl a totális szolgáltatásokban gondolkodó társadalmi közösségeket. Az ökológiai feltételeket ugyanis nem érdemes egyedül a gazdasághoz kapcsolni, mellette a társadalmi együttélésnek megannyi nélkülözhetetlen szabálya, racionalitása, normája, értéktartománya van... – beleértve a szokásokat, a társadalmi kommunikáció számos formáját, a nyelvet, a hitelképességet, a kölcsönösséget, a bizalmat stb.

A kultúra ökológiája kétségkívül visszatekint a természet és társadalom, kultúra és világ- (vagy válság-)értelmezés 1920–30-as évekbeli előképeire, az eredeti ökológiára, az entitás és környezete, vagyis ebben az esetben a kultúra és a környezet viszonyára. A *cultural ecology* egyaránt hangsúlyos szópár, de korunk értelmezési tartományaiban az ökológia a kölcsönhatások tanulmányozása kíván lenni élő szervezetek eloszlása és mennyisége, egyensúlya és változásai szempontjából. S amiként az antropológia a viselkedés, felfogások, értelmezések és létmódok jelentésés univer-

zuma, a kultúra kontextusában értelmezett ökológia sem tud eltekinteni attól, hogy egy jelenség nem vonatkoztatható el saját háttérétől, történetétől, működési közegétől, „társadalmi környezetétől”. Ezt a háttérrel a kultúra adja, de nem elterpeszkedett felhővonulatként, hanem szinte természetes környezetként (létező szellemi-spirituális közegként): a természeti objektumok szintje „fölött” úgy létezik a környezet, mint kényeszerfeltételek együttese, külvilág, működési közeg. A hagyományos élővilág-felosztásba ma már az ember is szerves lényként beletartozik, de oly sok más ugyancsak. A kultúra által vezérelt létszférák, amelyeket az ökológiai antropológia tanulmányoz, leegyszerűsített formában a következő tudományterületeken jelennek meg: ilyenek a *viselkedéstudományok*, melyek ember és világ, mikro és makro, tér és idő dimenziójában taglalják a létmódok szerves egységét; a *kultúra ökológiája* (ebben az értelemben a kultúra attitűdök, magatartások, ismeretek, minták összességéeként jelenik meg, pl. az antropológus Ralph Lintonnál, de Clifford Geertz-nél már kevésbé viselkedés, mint inkább jelentés-univerzum); végül a környezeti nevelés, a környezettervezés és a környezetvédelem szoros egysége, melynek környezetpolitikává és környezettudatos pedagógiává szervezését intézmények, értékrendek, szemléletmódok egyaránt szolgálják.

Az ökológiai antropológiát – más néven, de nem teljesen azonos tartalommal – *környezeti antropológiának* is nevezik (lásd bővebben Borsos 2000), melynek fő kérdése, hogy *a kultúra természeti környezetében milyen jelenségek hatnak együttesen*. E tudományterület teoretikusai az alapkérdést nem a *valamennyi kultúrában* jelen lévő alrendszereket értelmezve válaszolják meg, hanem a kultúra kialakulása, szerveződése, „miértjei” és „hogyanjai” révén. Vagyis a kölcsönhatásokban. S teszik ezt úgy, hogy nem a biológiai ökológiából eredeztetnek párhuzamokat, hanem a föntebb említett, sok kutató által leírt (vagy az őket megelőző időszakban *antropogeográfiának* nevezett), technikai-fizikai-geográfiai és elosztási determinizmusokban, talaj-éghajlat-társadalmi élet összefüggéseiben, valamint az ismétlődő szabályrendszerek szintézisében, illetve kulturális areákban és történeti hatásokban nevezik meg a lényegi történéseket. A kultúra ökológiája persze egyúttal *humánökológia* is, melynek azonban teljes tartalmára vonatkozó tudományos konszenzus még nem alakult ki.

Mindezen körvonalak mellett és után is alapkérdés marad: lehet-e és szabad-e akkor hát a természetben magában zajló természetművészetet a tér adottan kész dimenziói közül a falak (épületek, múzeum, lakóparkok) határolta alkotótérbe „átemelni”? Marad-e passzív az alkotó ember, ha „visszanemesedik” a természethez, vagy épp kitágítja annak lüktető életszerűségét az emberlét belső szférái, a lelkiismeret, a psziché, a tolerancia és empátia felé is? Esetleg épp fordítva: utópiák gyártójává merészkedik a kortárs mítoszt építő, a performer bátorsággal új természeti hierarchiákra figyelmet irányító?

S visszahat-e az alkotóerő, a habitus, a hatás a művészi magatartás révén magára a természetre, a domináns életfeltételek belátására, a természet hierarchiájának újrakomponálására? Ne mondjunk még „igen”-t, mielőtt a kelet türelmét és bölcselmét a nyugati természet- leküzdés úrhatnamságával össze nem vetjük! Az alázat, reflexivitás, a „falusi” vagy alternatív városszéli élet belátásai ugyancsak rituálék, performatív kihívások, magán-paradigmaváltások egyszersmind. Az „expansionista-aktivista” attitűd, az amerikai *land art*, *nature art*, *environmental art*, *ecological art* térhódítása mintegy fél évszázada már, s ma főképp az evolúciós teóriák (élő és élettelen formák) kulturális jelentéstartalmainak értelmezésére vállalkozó kísérletei talán részben tükrözik az életmódra és a megélhetés-túlélés esélyeire vonatkozó felfogások, a kollektív tudat megismerésének kísérletét, az értékrendi átalakulási folyamatokat, a kapcsolathálózatok és normák, eszközhasználati típusok és ökokulturális sajátosságok megnevezését, a mitikus perspektívát éppúgy, mint új túlélési modellek keresésének dilemmáit. Az *environmentalizmus* bátorsága az esztétikai funkcióval szemben immár nem a privát tulajdonról, nem a hierarchiáról árulkodik többnyire, hanem a természettel való újfajta szövetkezés utópiájáról, majdnem tán mítoszáról is (lásd még Mumford munkáit, Fraser vallás- és mágia-históriai összgyűjteményét, vagy Katona Bernadett

inspiráció-értelmezését, Kapitányék életmű-terjedelmű szimbolizáció-köteteit és mai alternatív művészportréit).

A kortárs természetművészet talán már nemcsak a művészi jelenlét tradicionális, lokális, kézműves és komplex harmóniára törekvő szándékában mutatkozik meg, mely az alkotó és befogadó ellentétpárjára épült sokáig, de immár megbillent, s a hierarchia helyébe a befogadó közösség reflexív viszonyát éppúgy a műtárgy funkcionalitásához rendeli hozzá, mint egykoron a felfedezés párjaként a megszállás/indoktrináció jótéteményét elvető, élményközösségi harmóniát kereső belátások. Ez ha „magas” kultúra (mint az ősi Egyiptomban vagy az inkáknál), ha „mély” (mint Óceánia vagy Szibéria népeinél), ha nemzetközi vagy lokális, intim módon érvényesülő vagy performatív – végső fokon a lehetségest szolgálja. Avagy, talán épp a „karókat” szedegeti vissza, miként Rousseau vizionálta egykor, vagy mint a természet ökológiájának, a kortárs kultúra természetfogalmának, vagy a változó antropológiai „embertudománynak” új interpretációit teszi lehetővé a művészeti szcéna tükrében...

Helyzet-adta jelentés – térbe locsant közlés

A kiállítási térben kínálkozó bókászás lehetősége egyúttal a szimbólumok erdejében barangolást is kínálja. Emitt egy talajra roskadt faág látható, melynek végső puszt

tulását a szimbolikus (és jelentéses) térbe emeléssel oldja meg a művész: hajszálvékony fehér cigarettapapírral tartósítja az egész kétméteres természeti konstrukciót a törzstől a legkisebb ágvégekig, majd egy sarokba állítva szúrós fénnel olyan árnyékot varázsol mögé, mely szinte ködlő térbe emeli és ebben életteli sötét vonalakba fonódik, miáltal átszimbolizálja és többszörösen is élővé teszi az immár holtta vált természeti anyagot, (árnyéka az élőknek van!), majd nevet ad neki és kiállításra viszi. Amott egy másik, föl-felé csúcsosodó, végehajlott süvegszerűen tornyosuló anyagra a legsűrűbb szövésmin-tát ragasztgatja talált madártollakból, s ezáltal az elívelő alakzat minden lecövekeltsége dacára a légiességet, mozgásosságot hordozza, performatív üzenetet vesz magára. A kiállítóterben több más madár-szárny, röppenés és hussanás, szárnyaszegett lét kiterjeszkedései, lebbenő és illékony természetesség idézi az emberi és „angyali”, légiés és kiszolgáltatott, szabad és nőies jelrendszert. A madár mint lélek, röppenés, kiszolgáltatott vágy, szabadság, esendőség, terjedés és elmúlás...

Persze, nem maguk a művek, hanem a mintegy beléjük költöző ember, az értelmező pillantás tölti meg ilyes tartalmakkal a láthatóságot. Victor Turner kulturális antropológus szimbólumértelmezési eljárása szerint *pozicionális jelentést* kapnak ekképpen a kutató tekintete elé kerülő tünemények, amit abból olvashatunk ki, ahogyan egy szimbólum viszonyát meghatározzuk más szimbólumokhoz képest, vagy egy tárgy ill. cselekmény teljes struktúráját áttekintjük.¹⁰ A látható szimbólum függhet más vizuális vagy narratív, akusztikus vagy anyagszerű motívumokhoz fűződő viszonyától, de meg a cselekvések együttesétől is, amelyben megjelenik. Minthogy ez különösen igaz a törzsi művészet tárgyaira, szinte kézenfekvő az antropomorfizáló játék velük, mivel többnyire nem statikusak, hanem dinamikus funkciójuk van.¹¹ A jelentés következképpen a szimbólumok pszichológiai hatásával is társul, amely ideológiai és érzéki pólusokhoz kapcsolódik, vagyis normákat és értékeket szabályoz, amelyek irányítják az egyén közösségi viselkedését is, érzelmileg motiválják a cselekvést és elfogadást. Az etno-esztétika rendszerében alapvetően összefonódik az eszmei funkció és a dramatikus megjelenítés, a tartalom és a forma mellett a művek jelentéstartalma és motiváltsága is. Képzeljünk el egy kilenc részes kiállító teret, melyben szinte egymásba folynak, kölcsönhatásba

¹⁰ Turner, Victor Witter 1967 *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, Cornell University Press.

¹¹ Az antropomorf görög eredetű fogalom: emberszerű, emberiesített, ember alakú, vagy vele kapcsolatos jelenséget testesít meg; vallási megnyilvánulásként a természeti jelenségek emberi tulajdonságokkal való felruházásaként is ismert. Számos kultúrában eredettörténetek, mesék, mitológiák, irodalmi művek élnek az antropomorfizálás eszközével, a képzelet, álom, félelmek ugyancsak telítettek velük, a népi kultúra „képtára” (de a sci-fi irodalom, képregény, rajzfilm, számítógépes játék, fantasztikus film, mesefigurák parttalan tömege, Esopus meséi, a Maugli vagy Mickey Mause históriája, Orwell Állatfarmja, a Csillagok háborúja, vagy az E.T.) ugyancsak végtelen mennyiségben szolgál példákkal, mivel a megszemélyesítő, de még uralható szférát közvetítik, szemben a félelmetesé formált lények világával, akikkel szemben az ember érzelmi, viselkedési, morális és megismerési stratégiái hatástalanok maradnak.

kerülnek az alkotások. Egyiknek hangja van, mert a természet alapja, a Föld sóhajait teszi hallhatóvá, a másoknak homokszerű szitálása mintázható meg egy figurális hengerrel, a harmadik csupán fotó egy kék és rózsaszínű csempedarabokkal „kibélelt” patak partjáról láttatva a szivárványos suhanást. A strukturális elemzés, melyben mindezek nemcsak „leltárszerűen”, hanem interakcióban értelmezhetők, valahol az érzékszervek komplex munkáját, az emberlét teljesebb függésrendszerét, a „természet-olvasat” jelentésmezőjét rajzolják körül, s ez ezért tűnik meghatározónak és hatékonnak, mert összekapcsolja a művészi termék, produkció vagy *performance*¹² belső logikáját az adott társadalom más mintáival és adott emberi reflexiók önálló tereivel, kölcsönhatásaival.

https://scontent.xx.fbcdn.net/hphotos-xpa1/t31.0-8/12307420_1704037629830578_5525475305082521143_o.jpg

Egy másik terem sarkában indonéz művész „üzenete”: öt, öles faanyagból formált, talpakon álló szabályos kereszt, mintegy egyetemes jelképként..., „karjaikra” akasztva egy-egy tekintélyes méretű kókuszdió, megfelelve, a látható kiszáradás rétegeivel, szinte rögzös felületével. A közlés itt is a látványon túli értelmezés függvénye: keresztény szakrális kultúrában akár a vérző Megfeszített nedveit fölfogó edény, mintegy ereklyetartó vagy amulett-függő is lehetne, de mert az alkotó a túlnyomóan iszlám-hitű Indo-

¹² performance (angolban a „szerepjáték”, „eljátszás”, „teljesítmény”, „előadás”) olyan artisztikus cselekvés, amely tervezett vagy spontán attrakció során egy célzott közösségnek vagy közönségnek szánt üzenet átadására vállalkozik. Művészeti produkcióként lehet vizuális alkotás, zene vagy színpadi produkció is, az etno-esztétika értelmében pedig olyan komplex közlésforma, amely része lehet pl. egy rítusnak, eszköze vagy előjátszása valamely tartalomnak, megjelenítése valamely szimbolikus jelzésnek-jelentésnek.

nézia „küldötte”, még rejtelmesebb a mögöttes tudás. Nevezetesen az, hogy a természeti világot az ipari bambusz-dömpinggel betelepítő „globalizáció” épp a természetes vízkészletet vonta el a helyi lakosságtól, melynek szenvedéstörténete azonban senki gyarmatosítót nem igazán érdekel, s e mű erről a természetfosztott állapotról üzen a megértő külvilágnak...

Persze, mint minden vizuális élményvilág, amint fogalmi betűsorba „fordítják”, rögvest kevesebbet is hordoz már. Ismeretes, hogy minden múlt(-értelmezés) történetfüggő, sőt nagyban és többnyire, egészében és változó mivoltában is értelmezéstörténet függvénye (vagy az is). A jelentésterék diskurzusa, meg a szereplők elbeszélésmódja sosem lehet ettől elrugaskodott. Sem azoké, akik formálói, alkotói a diszkurzív tereknek, sem azoké, akik befogadói. Miként Hayden White írja: *„Minden történelem fikció”* – s ezzel az utóbbi fél évszázad történetírásának egyik alapszemponjtját fogalmazza meg, minthogy a képzelet és emlékezet kifejezetten esszéisztikus és irodalmi-bölcseleti gesztusként értelmezhető kihívássá éppen ettől válik talán.¹³ A megértést szolgáló bölcseleti narratívák persze régtől fogva kiegészülnek a természetfölötti, a nehezen értelmezhető, a társadalom-független vagy épp társadalmi alrendszeri tünetekkel, egyebek között a vallási/egyházi/világképi jelenségekkel is, kibélelve ezek megannyi művészeti-képzeleti összefüggésével is. Így az időn, annak múlásán, épülésén, elfoszlásán, tündöklésén vagy leromlásán elámulni hajlamos egyén folytonosan új és új összefüggésrendbe, tárgyi és természeti, naturális és mesterséges környezetbe kerül. Az „idők teljességében” való hit – vagy legalább ennek esélyét fókuszba emelő gondolkodási szertartás – akár „üdveseeményeket”, akár hétköznapi eljárás- és megélésmódokat egyaránt tükröz, minduntalan a világok „démoni hatalmasságaival” vagy szakrális bizonyosságot kereső mitikus világképek konstruálásával törekszik érvényes narratívákat előállítani (bővebben lásd Rudolf Bultmann alapkönyvét 2007: 205-212, 316-322).¹⁴ S arról, hogy az elbeszélő módok miként ülepednek le vagy eresztik gyökereiket a mítoszba, ugyanő így vélekedik: *„A mítoszban az a hit fejeződik ki, hogy az ember által lakott, ismert és rendelkezésre álló világ alapja és célja nem önmagában van, hanem kívül esik az ismerten és megfoghatón, és hogy ezt az ismert és rendelkezésünkre álló világot folytonosan áthatják és fenyegetik az alapját és határát jelentő titokzatos hatalmak. Ezzel együtt a mítosz azt a tudást is hordozza, hogy az embernek nincs hatalma önmaga felett, hogy nemcsak az ismert világon belül nem független, hanem mindenekelőtt az ismert dolgok világán túl ható erőktől függ, és hogy e függés révén éppen az ismert erőktől válhat szabaddá. A mítosz tehát tartalmazza saját kritiká-*

¹³ Az erről szóló problematika volt kurrens témája a (White részvételével és tiszteletére rendezett) 2009-es rochesteri történész-konferenciának, *Between History and Narrative: A Colloquium to Honor Hayden White*. <https://www.rochester.edu/news/printable.php?id=3356>

¹⁴ Bultmann, Rudolf 2007 *Hit és megértés*. L'Harmattan, Budapest.

jának motívumát, azaz megalapozza objektíváló elképzeléseinek kritikáját, mivel tulajdonképpen célja – hogy a világ és az ember felett uralkodó dolgok transzcendens hatalmáról beszéljen – kijelentéseinek tárgyiasító jellege folytán homályosan és burkoltan jelenik meg” (Bultmann u.o. 212). „További vizsgálódásra lenne szükség annak leírására, hogy meddig terjed a hasonlóság a modern történet- és természettudomány között. Számunkra most az a fontos, hogy a modern történelemfelfogás a valóságot nem objektíváló módon, hanem a történelmileg egzisztáló ember valóságaként értelmezi” (o.u. 317).

A kiállítás mintegy százötven alkotójának is sokszor talán alapkérdése: elavul-e, ami a régről, természettől, múltból való, s ha mégsem, mi élteti tovább, hogyan kel új életre, illeszkedik kortárs szimbólumrendszerekbe, narratívákba, létmódokba, normaképzetekbe, „objektíválódó” tudásba, meg azután mindez milyen formaváltozatban létezik tovább? Marad-e régi a természeti és emberi múlt, ha újraértelmezzük, ha friss nevet kap, s ha életképessége új verzióban mutatkozik, vagy ha éppenséggel végképp elpusztul, esetleg ha csak elavul, idejét múlja? Miként marad meg mégis mindaz, amit fölhasználtak, megváltoztattak, demitologizáltak épp elégszer, átírták és újraélesztették megannyiszor, s mindezek után (vagy mindezek ellenére) megmaradt mégis az igény, hogy életre galvanizálják a mitikus históriát a kortárs kontextusok egyik „alapszövegeként” – vagy pedig ez újabb keletű mitikus világképek helyébe természetmítosz alapjait fektessék le? S egyetlen közös térbe öntve megmarad-e az önálló jelentések tartalma, avagy kölcsönhatásokba olvad és konfliktusba kerül, harmonizál vagy megküzd egymással kinek-minek megjelenített tartalma?

http://www.natureartbiennale.org/bbs/board.php?bo_table=nomadic&wr_id=72&lang=eng

Írásom egy előző blokkjában az antropológiai olvasat szükségességét merészkedtem hangsúlyozni. Az a humánökológia, amely a narratív művészetek értelmező szótárával kínál „olvasatokat”, sosem lehet mentes az előképektől, függetlenül attól, hogy ezek szakrálisak, performatívak vagy materiális okságok viszonyrendszerébe illesztettek. A hegymagas sziklakapuban kifeszített ruha tánca a szélben, vagy az erdélyi tájban mesterséges bozótszerűen „visszatermesztetiesített” tájrészlet, amelyet az ember mintegy újraformáltan visszaad a tájnak, s esetleg míves márványmedencét ültet a tó vizébe, hogy kontrasztot képezzen a mesterkélt és a szerves között, mind-mind földidéz az a kulcskérdést vagy alapproblémát, hogy mit tudunk – egy antropológus szemével vagy egy képzőművész érzékenységgel – a természet és az ember (képzelt) viszonyáról, e viszony „megemelt” kifejeződéseiről. A „természetinek” és a formálnak bensőséges viszonyáról akár a törzsi kultúrákban, akár a modern nagyvárosban napra nap láthatjuk lenyomatait. Amikor a művész azzal provokál, hogy a nagyvárosi flasztterra talpalatnyi gyeptéglát rak le, s ezzel kihívóan becsempészi az elidegenedett gépvilág szívébe az onnan kinyúvasztott természet(esség)et, akkor megnevezi, életszerűvé teszi, kontrasztosan hangsúlyozza az értékvilágok relativizálásának aspektusát, s újraalkotja valamely magáncélra a természetmítoszok indokolt értékrendjét, jószerivel új mitológia üzenetét közvetítve.

Tudjuk jól persze, hogy a modern és praktikus, „hatékony” és „eredményes” tanok, elbeszélések, narratívák és analogikus vagy dehistorizáló közlésmódok aligha többek, mint időleges, divatos, de nem kizárólagos komponensei a hömpölygő históriának, s mint ilyenek, természetesen ugyancsak *a történelem elbeszélésének verziói*; de tudjuk közben azt is, hogy a demitologizáló, vagy épp átmitologizáló eljárás módok sosem lesznek-lehetnek egyeduralkodók, míg jelen van az értelmező ember egyedi-csoportos kérdezési és válaszadási rutinja is. Ezzel együtt persze lehet föltenni azt az alkotás- és művészet-ellenes kérdést, amit Hayden White szerint a XX. század legjelesebb történészei az antinarratív irányt követve föltettek, nevezetesen azzal a meggyőződéssel, hogy a világ jelenségei nem beszélhetők el formalizált vagy improvizált közlésmódokban...: *„megtagadták, hogy a múltról egy történetet meséljenek el, pontosabban szólva, nem egy jól jelzett felütéssel, középső és befejező résszel rendelkező történetet írtak; az általuk vizsgált folyamatokra nem húzták rá azt a formát, amit általában elbeszélésként szokás értelmezni. Miközben elmondták a valóságról szerzett észleleteiket, illetve azt, amit ők annak tartottak, nem narrativizálták az általuk vizsgált bizonyítékokban, illetve az azok mögött meghúzódó valóságot nem öntötték egy történet formájába. Példájuk alapján megkülönböztethetünk olyan történeti diskurzust, amely elbeszél, s olyat, ami 'narrativizál', azaz olyat, ami nyíltan rátekin a világra és jelenti észleleteit, s olyat, ami úgy tesz, mintha a világot magát beszél-*

tetné, mégpedig egy történet formájában" (Whyte 1996).¹⁵

Mindemellett ez a kiállítás a kultúratörténeti támpontok jelenléte dacára elsősorban élő hagyományt, kortárs jelenségeket és következményeket vizsgál a legkülönb narratívák révén, s ezért az sem meglepő, hogy a szimbolikus formák „grammatikájára”, működési mechanizmusára, keletkezés- és működésmódjára fókuszál. „Kis gesztusokra”, melyek súlya nem föltétlenül tömegükben van, hanem a testesülésben, a jelentések teresedésében, az „ágak”, ágazatok, fonatok, szövetek, ritmusok és ciklusok teljességeiben. Szemléleti módszerében a tárlat részint az intézmények, vitális szekvenciák, jelképek, csoportmagatartások, tájtipusok, lokális kultúrák, ellenkultúrák és antropogén létmódok magyarázatára merészkedik, emellett ezek működését illusztráló narratívákra vállalkozik, részben vagy egészben is hol az univerzális formák, hol a rendszerszerű működés, hol a képzetek és világképi támpontok törvényszerűségeit világítja meg vagy mutatja ki. Narratív és konstruktív képleteik szerint az alkotók többsége valamiképp az egyetemes szakrális-mágikus-mitikus szimbólumok természetrajzát vázlatozza, sőt egyes közlési szubkultúrákban (távol-keleti, kanadai, dél-amerikai, iráni, ausztráliai stb.), avagy e kultúrák egyes korszakaiban más-más szerveződési formákat, idOLOkat,

virtuális konstrukciókat mutat be. E kultúratörténeti aspektusú elbeszélésmód persze csak részben, s korántsem vita nélkül illeszkedik a mitikus elbeszélési módok, a műtörténeti elbeszélés- és emlékezetkutatás aktuális eseteinek tanulmányaiba, de nem kíván egyik alkotó sem kizárólagos narratívákat bevezetni, önnön határain túlra kiterjeszteni vagy rábeszélősen közzétenni. Emellett a történeti előkép is önálló termet kap a magyar alkotók korai (1960–2000) közötti művei révén.

A kiállítás egészét jól láthatóan nemcsak a világ összes tájairól meghívott alkotások és felfogások formálják, de maga a Természet és Ember kölcsönviszony, a művészet természeti képeitől a természet művészi képzeteiig, a Földön (és földben, föld révén) megtestesülő folytonosság legprovokatívabb üzenete is: a Világ egykor volt, s ma sem lehetetlen vagy nem idejétmúlt egysége, a maga veszélyeivel, fodorozódásaival, beszédével, hangzásaival, libbenéseivel – s ebben az Ember a maga válaszadó és rákérdő, önfelfedező és pusztító adaptációs hajlandóságával is. A „Kis Gesztusok” kortárs kölcsönhatásai, a „Természetszövetség” hazai előzményei, s az iráni szülőhelyű „Öko-avantgárd” így együtt sugározza az életbizalom lehetőségét a mulandósággal dacolás formájában, a kreativitás és újraalkotás lényegét, a létlüktető-dobbanó reflexióinak harmóniáját. Tengeri szél és viharos sodrás, majd elsimuló fövény és rajzolatai, ha időlegesen egymásba is omlasztják akut közléseiket,

¹⁵ White, Hayden 1996 A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In Kiss Attila Attila – Kovács Sándor S. K. – Odorics Ferenc szerk. *Testes könyv I.* ICTUS és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996:333-354.

de összehatásukban a meghallgatás, a ráébredés, a folytonosság lelkesége kap teret... E teremtő és egyúttal mulandó végtelenség azonban nemcsak történés, hanem esemény, sőt jelentés és üzenet is. Közlés, melyre fülelni lehetséges, a természet archeológiáját megfogalmazni ugyanígy esélyes, mi több: talán egyetlen ígéretes performance a létben, az elfeledett rítusok között, a lüktetés harmóniájában.

Az idei Építészeti Biennálé plakátja: Marília Reiche a Nazca-kősvatag térvonalait kutatja.

Rálátás nélkül még a látható sem érthető...

S hogy mindezekre ráérezzünk, sőt „rálássunk”, egy kicsit létrára is kell állnunk, technika is kell kapaszkodnunk, s megértést mímelve okoskodó ábrázattal is tartozunk önmagunknak. Ami ezen mégis túl van, az már a megértés esélye, az összhang reménye, a fölborult egyensúly legalább mentális korrekciójának feladata. Nos, ehhez, erre bízattva, ebbe beavatva szólít meg a természetművészet antropológiai értelmezés-készletének alkalmazása, belátásainak gyarapítása. Vagy ha más mégsem: élménye.

Források

- A.Gergely András szerk. 2004 *Ökológia – kultúra – embertudomány. Környezet és ember a paradigmaváltások korában. /Szöveggyűjtemény/*. Budapest – Sopron. On-line: <http://mek.oszk.hu/01700/01710>
- A.Gergely András – Hajdú Gabriella – Papp Richárd – Szász Antónia – Varga Andrea szerk. 2011 *Antropológiai-etnológiai-kultúratudományi kislexikon*. Etnoregionális munkafüzetek 108. MTA PTI – ELTE TÁTK, Budapest. <http://mek.oszk.hu/10200/10291>
- Aknai Tamás 1995 *A Pécsi Műhely*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- Andróczky Csaba 1988 *A mítosz fenomenológiai átértékelődése*. On-line: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/88/androczy.html>
- Baczko, Bronislaw 1978 *Lumières de l'utopie*. Payot, Paris.
- Barley, Nigel 2012 *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból*. Typotex, Budapest.
- Beke László 1996 Central-East Europe. In Fagone, Vittorio szerk. *Art in nature*. Edizioni Gabriele Mazzotta, Milano, 109-116.
- Bhabha, Homi K. 2002 *A Másik kérdése: szereotípiá, diszkrimináció és a kolonializmus diskurzusa*. In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása....* .Szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László. Osiris, Budapest, 630-644.
- Birket-Smith, Kaj 1965 *The Paths of Culture*. University of Wisconsin Press (m. 1969 *A kultúra ösvényei. Általános etnológia*. Gondolat, Budapest, 312-321).
- Bischoff, Ulrich 1990 A nagy gesztustól a kis gesztusig. Megjegyzések az anyag fogalmának változásához az utóbbi húsz év képzőművészetében. In *Ressource Kunst. Erőforrások. Újraértelmezett elemek a művészetben*. Műcsarnok, Budapest., 7-13.
- Boglár Lajos 1996 *Mítosz és kultúra. Két eset. Szimbiózis*, Budapest, 104, 111.
- Boglár Lajos 1995 Az őskultusz. In *Vallás és antropológia*. Szimbiózis, Budapest.
- Bourdieu, Pierre 2011 *A gyakorlat elméletének vázlata*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Clark, Kenneth 1949 *Landscape into Art*. John Murray, London.
- Cocchiara, Giuseppe 1961 *L'eterno selvaggio*. Il Saggiatore, Milano (m. *Az örök vadember*. Gondolat, Budapest, 1965:166-246.).
- Derrida, Jacques 2001 *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában*. In *Bevezetés az irodalom elméleteibe, I., Olvasáselméletek /Szerk. Dobos István/*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 347-360.
- Dornbach Mária 2009. *Istenek levesestálban. Az afrokubai santería*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

- Dumézil, George 1952, 1997 Előszó Mircea Eliade: *Images et symboles*. Édition Gallimard, Paris; valamint in Eliade: *Képek és jelképek*, 7-31.
- Durkheim, Émile 1912 *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Alcan, Paris (m. Az animizmus. In *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, Budapest, 2003:55-74).
- Elekes Károly 1983 Tájművészet. „Benned éljen a mű”. *A Hét*, 1983. május 27. 50-51.
- Eliade, Mircea 1997 *Képek és jelképek*. Európa Könyvkiadó, Mérleg sorozat, Budapest.
- Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest.
- Erőss István 2011 *Természetművészet*. Budapest, saját kiadás.
- Erőss István és Katona Bernadett beszélgetése 2012. november 10-én az egri Eszterházy Károly Főiskola Vizuális Művészeti Tanszékén. Lásd Katona 2013.
- Fontenrose, Joseph 1966 *The Ritual Theory of Myth*. Berkeley, Los Angeles.
- Fowkes, Maja – Fowkes, Reuben 2005 Tájépkép keret nélkül: a természet a kortárs képzőművészetben. www.translocal.org/shows/unframedtext_hu.htm (2008.05.16.)
- Frazer, James George 2005 *Az aranyág*. Osiris, Budapest.
- Geertz, Clifford 1994 Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Budapest [korábbi kiadás: Századvég, 1994], 304-324.
- Grande, John K. 2004 *Balance: Art and Nature*. Black Rose Books, Montréal.
- Goodmann, Nelson 1969 *Languages of art. An approach to the theory of symbols*. London, Oxford University Press; http://anthropolis.ngo.hu/tanulmanyok/doc/tarr_daniel-apokaliptikus_aramlatok.pdf
- Helikon*, 42(1996)/4. (A posztkoloniális művelődéstudomány).
- Herskovits, Melville Jean 1949 *Man and His Work: The Science of Cultural Anthropology*. Knopf, New York.
- Hubbes László Attila – Povedák István szerk. 2015 *Már a múlt sem a régi... – Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. MAKAT – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged – Budapest, http://real.mtak.hu/32753/1/Szabados_2015_Semeistos_Almos_Arpád_u.pdf
- Ingold, Tim ed. 1994 Humanity and Animality. In *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Routledge, London, 14-32.
- Jung, Carl Gustav 1974 *Az archaikus ember*. mek.oszk.hu/02000/02013/html/archaik/
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2014 *Alternatív életstratégiák*. Typotex, Budapest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. 1995 *„Jelbeszéd az életünk”*. Osiris-Századvég, Budapest
- Katona Bernadett 2013 Természetművészet és hatalmi kérdések. *Kultúra és Közösség*, 2:133-138. http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2013/2/KEK_2013_2_08.pdf

- Kerényi Károly 1939 *Homérosi himnuszok Herméshez, Pánhoz, Dionysoshoz*. Budapest.
- Ford. Devecseri Gábor, bev. Kerényi Károly. Kétnyelvű Klasszikusok V., Budapest.
- Leach, Edmund Ronald 1961 *Rethinking Anthropology*. Athlone, London.
- Lévi-Strauss, Claude 1964–68 *Les Mythologiques I–III.*, Paris.
- Lévy, Pierre 1997 *Cyberculture*. Odile Jacob, Paris.
- Lévy-Bruhl, Lucien 1927 *L'âme primitive*. Les Presses Universitaires de France, Paris.
http://classiques.uqac.ca/classiques/levy_bruhl/ame_primitive/ame_primitive.html
- Loszev, Alekszej 2000 *A mítosz dialektológiája*. Európa, Budapest.
- Marett, Robert Ranulph 1914 *The Threshold of Religion*. Methuen & Co., London.
- Meletyinszkij, Jeleazar 1985 *A mítosz poétikája*. Gondolat, Budapest.
- Molnár Tamás 1993 *Utópia – örök eretnokség*. Szent István Társulat, Budapest.
- Molnár Tamás 2001 *A gondolkodás archetípusai*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Morton, Arthur Leslie 1969 *The English Utopia*. Lawrence and Wishart, London (m. *Angol utópia*. Kossuth, Budapest, 1974).
- Mumford, Lewis 1922 *The Story of Utopias: Ideal Commonwealths and Social Mythes*. Bony and Liverigh, London.
- Mumford, Lewis 1965 *The Human Prospect*. Arcturus Books, Southern Illinois University Press, Carbondale.
- Mumford, Lewis 1986 Az Új Organon. / Az óriásgép tervezete. / A „civilizáció” terhe. In *A gép mítosza*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 45-93, 257-311.
- Ruyer, Raymond 1950 *L'Utopie et les Utopies*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Strauss, Leo 1999 *Természetjog és történelem*. Pallas Stúdió – Pallas Stúdió, Budapest.
- Novotny Tihamér 1989-90 Történetek és más összefüggések. In Novotny Tihamér szerk. *MAMŰ. Marosvásárhelyi Műhely 1978–1984. Tegnap és Ma* (a kiállítás katalógusa). Barátság Művelődési Központ és Könyvtár, Százhalombatta, 6-36.
- Povedák István – Szilárdi Réka szerk. 2014 *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Vallási néprajzi könyvtár 38. Szeged. http://www.academia.edu/7210512/S%C3%A1m%C3%A1n_s%C3%A1m%C3%A1n_h%C3%A1t%C3%A1n._A_kort%C3%A1rs_pog%C3%A1nys%C3%A1g_multidiszciplin%C3%A1ris_vizsg%C3%A1lata
- Strauss, Leo 1999 *Természetjog és történelem*. Attraktor Kiadó – Pallas Stúdió, Budapest.
- Sturcz János 1994 A kiállítás koncepciójáról. In Bálványos Anna – Bárd Johanna szerk. *Természetesen. Természet és művészet Közép-Európában* (a kiállítás katalógusa). Műcsarnok, (Ernst Múzeum), Budapest. 9.
- Sturcz János 1994 Természetesen... Magyarországon. Természeti anyagok, energiák és helyszínek használata a magyar művészetben 1970-től napjainkig. In Bálványos

- Anna – Bárd Johanna szerk. *Természetesen. Természet és művészet Közép-Európában* (a kiállítás katalógusa). Műcsarnok, (Ernst Múzeum), Budapest, 151-201.
- Szász László 1981 Távolodó művészet: provinciától a vidékig. *Korunk*, 1981/12.
- Szilágyi Ákos 1988 *Ezerkilencszáznyolcvannégyen innen és túl. A negatív utópiák társadalomképe*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Tiberghien, Gilles A. 1995 *Land art*. Éditions Carré, Paris.
- Todorov, Tzvetan 2005 *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Trencsényi-Waldapfel Imre 1960 *Mitológia*. Gondolat, Budapest.
- Tylor, Sir Edward Burnett 1871 *Primitive Culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*. J.Murray, London.
- Varga Zoltán 1984 *Búcsú az utópiától*. Forum, Újvidék.
- Whyte, Hayden 1978 The fictions of factual representation. In *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London.
- Yatoo szerk. 2006 *International Nature Art Symposium*. Korean Nature artists Association – Yatoo, Gong Ju. www.TheWorldNatureArt_resize.pdf ; www.natureartbiennale.org/bbs/board.php?bo_table=nomadic&wr_id=9&lang=

Források

- A posztkoloniális művelődéstudomány. *Helikon*, 42. (1996)/4., tematikus szám.
- Bhabha, Homi K. 2002 A Másik kérdése: sztereotípiák, diszkrimináció és a kolonializmus diskurzusa. In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása...* Szerk. Bóky Antal, Vilcsik Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László. Osiris, Budapest, 630-644.
- Derrida, Jacques 2001 A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában. In Dobos István szerk. *Bevezetés az irodalom elméleteibe, I., Olvasáselméletek*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 347-360.
- Erőss István 2011 *Természetművészet*. Budapest, saját kiadás.
- Fejős Zoltán 2006 Az etnográfiai jelen mint időszemléleti probléma. In Mayer László – Tilcsik György szerk. *Személyes idő – történelmi idő. Rendi társadalom – polgári társadalom*, 17. Hajnal István Kör – Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 31-40. old.
- Fontenrose, Joseph 1966 *The Ritual Theory of Myth*. Berkeley, Los Angeles.
- Geertz, Clifford 2001 Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris, [korábbi kiadás: Bp., Századvég, 1994], 304-324.
- Herskovits, Melville Jean 1949 *Man and His Work: The Science of Cultural Anthropology*. Knopf, New York.

- Ingold, Tim ed. 1994 Humanity and Animality. In *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Routledge, London, 14-32.
- Jung, Carl Gustav 1974 *Az archaikus ember*. <http://mek.oszk.hu/02000/02013/html/archaik/>
- K.Horváth Zsolt 2006 Lineáris? Homogén? Folytonos? Szempontok az idő fogalmának társadalomtudományos dekomponálásához. In Mayer László – Tilcsik György szerk. *Személyes idő – történelmi idő. Rendi társadalom – polgári társadalom 17.* Hajnal István Kör – Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 13-22. old.
- Kiss Gábor Zoltán 1999 Inspiratív metahistóriai elegy. *Aetas*, (14) 1–2. On-line: http://www.aetas.hu/1999_1-2/1h-16.htm ; http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=17282
- Mumford, Lewis 1986 Az Új Organon. / Az óriásgép tervezete. / A „civilizáció” terhe. In *A gép mítosza*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 45-93, 257-311.
- Revel, Jacques 1996 A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. *Aetas*, (11) 4:217-237.
- Strauss, Leo 1999 *Természetjog és történelem*. Attraktor Kiadó – Pallas Stúdió, Budapest.
- Turner, Victor Witter 1969 *The Ritual Process*. Penguin Books, Bungay (magyarul: *A rituális folyamat*. Osiris, Budapest, 2002).
- White, Hayden 1997 A történelem terhe. In *A történelem terhe*. Összeáll. Braun Róbert; ford. Berényi Gábor. Gondolat, Budapest (Horror metaphysicae).
- White, Hayden 1997 A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *A történelem terhe*, 103-104.
- White, Hayden 1996 A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *Aetas*, (11) 1. On-line: http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=17333
- Whyte, Hayden 1978 The fictions of factual representation. In *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London.
- Zolnay Vilmos 1983 *A művészetek eredete*. Magvető, Budapest.
- Yatoo szerk. 2006 *International Nature Art Symposium*. Korean Nature artists Association – Yatoo, Gong Ju. On-line: www.TheWorldNatureArt_resize.pdf ; www.natureartbiennale.org/bbs/board.php?bo_table=nomadic&wr_id=9&lang=

Látvány-melléklet:

- Secrets of the Nazca Lines – World History Channel
<https://www.youtube.com/watch?v=QaUAwXBhQH0>
<https://www.youtube.com/watch?v=OdNGQYcV-7I>
 Mária Reiche (1903–1993) Nazca (1932) <https://www.youtube.com/watch?v=xmNhosUd0jk>